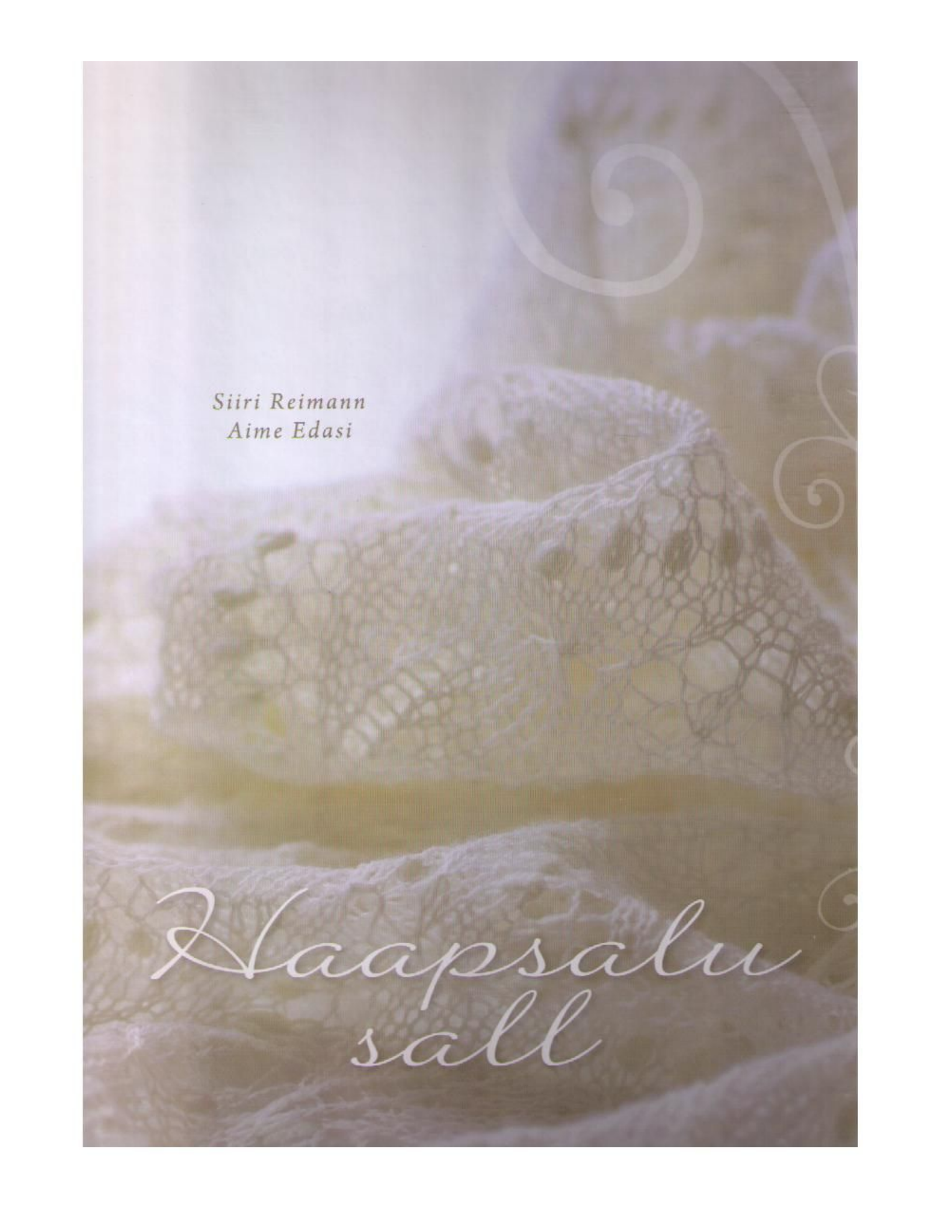

*Siiri Reimann
Aime Edasi*

*Laapsalu
sall*

Pitsilisi Haapsalu rätte ja salle tuntakse meie linna sümbolina nii nagu Valget Daami, piiskopilinnust ja mere-mudagi. Aga mida need õhulised kudumid endast täpsemalt kujutavad, mille poolest erinevad need teistest pitsilistest sallidest ning kuidas neid kududa – selliseid küsimusi esitatakse Haapsalu käsitöötajatele õige sageli. Tundsime puudust raamatust, kuhu oleks koondatud kõik Haapsalu salliga seonduv ning kust leiaks pitsilisi koekirju nii algaja kui vilunud kuduja. Ja et Käsitööselti teotahtelised meistrid meid kõigiti toetasid ja aitasid, ei jäänudki muud üle, kui raamatut tegema hakata. Tööle hakates ei osanud me arvatagi, et koguneb nii palju huvitavaid ja seni avaldamata koekirju.

Loodame käsitööhuvilisi innustada kätt proovima, sest kuigi algul tundub Haapsalu salli kudumine ehk raske, on rõõm omakootud õhkõrnast sallist seda suurem. Töö käigus selgub ka enamasti, et see kõik polegi nii keeruline.

Haapsalu salli ei saa eraldada talle nime andnud linnast ning seetõttu püüame koos sallidega teie ette tuua ka tükikese väikelinna miljööd koos Haapsalu tuntud daamidega.

Heatahtlik lugeja ja käsitööhuviline, nüüd on Haapsalu salli saladused selle raamatu näol sinu käes ja jääb vaid loota, et sinagi naudid kudumist nii nagu meie.

Siiri ja Aime Haapsalust

The lacy shawls and scarves of Haapsalu are as well-known as the White Lady, Episcopal Castle and curative mud of our town. Haapsalu shawl has always been a popular souvenir and gift for the guests from far and near. Those delicate but warm shawls have been popular among the local ladies and highly valued by the refined vacationers of the resort town.

The skill of knitting those fine lacy shawls and scarves has been passed from mothers to daughters, from craftswomen to craftswomen since the early 1800's up to nowadays. One can say that Haapsalu has knitted itself well-known throughout the world.

The speciality of the shawls is their airy and lacy texture knitted of fine wool yarn often with numerous bobbles – the more the better. A true Haapsalu shawl can be recognized by its separately knitted lacy edge sewn onto the centre section of the shawl. The creators of the patterns have mostly been inspired by the local nature thus the names of the best known patterns – lily of the valley, leaf, butterfly and so on.

The instructions are illustrated with several drawings and symbols explained in English so that any handicraft lover not knowing Estonian can also try out knitting Haapsalu shawl.

Haapsalu shawl and the town which has given the name to it are inseparable, therefore we try to introduce you the milieu of this small seaside town and its well-known ladies.

Siiri and Aime from Haapsalu

Sisukord

Haapsalu ja sall	6	Lillega piibelehekiri 4	68
Haapsalu salli ajalugu	9	Lillega piibelehekiri 5	69
Haapsalu salli õpetus	21	Tulbiga piibelehekiri	70
Lõngad	22	Lillega ebapiibelehekiri	71
Töövahendid	23	Topeltpiibelehekiri	73
Haapsalu sall	24	Kuusega piibelehekiri	74
Haapsalu rätt	25	Piibelehekiri	75
Haapsalu salli kudumine	26	Karukellakirjad	77
Salli ääre pits	28	Karukellakiri 1	77
Viimistlemine	34	Karukellakiri 2	78
Tingmärgid	35	Karukellakiri 3	79
Koekirjad	39	Karukellakiri 4	80
		Karukellakiri 5	81
Kroonprints	40	Lehekirjad	83
Kroonprints salli motiiv 1	42	Sirelilehekiri 1	83
Kroonprints salli motiiv 2	43	Sirelilehekiri 2	84
Greta Garbo kiri 1	45	Sirelilehekiri 3	85
Greta Garbo kiri 2	47	Nuppudega sirelilehekiri	86
Silvia kiri	49	Lehekiri 1	87
Silvia kiri 2	50	Lehekiri 2	88
Silvia kiri 3	51	Lehekiri 3	89
Ingrid Rüütli kiri	53	Lehekiri 4	90
Pr. Evelin Ilvese sall	54	Poollehekiri	91
Evelin Ilvese kiri	55	Viislehekiri	92
Kuninganna Sofia sall	56	Suur lehekiri	93
Sofia kiri	57	Lepalehekiri	94
Piibelehekirjad	59	Paarislehekiri	95
Pööratud piibelehekiri	59	Sitikatega lehekiri	96
Piibelehekiri	60	Ussitanud lehekiri	97
Õiteta piibelehekiri	61	Võilillehekiri	98
Metspiibelehekiri	62	Vahtralehekiri	99
Piibelehekiri lehel	63	Pohlalehekiri	100
Kividega piibelehekiri	64	Õitega pohlalehekiri	101
Lillega piibelehekiri 1	65	Õnnelehekiri	102
Lillega piibelehekiri 2	66	Kividega õnnelehekiri	103
Lillega piibelehekiri 3	67	Pajulehekiri	105

Nuppudega pajulehekiri	106	Rombikirjad	147
Väike pajulehekiri	107	Kuusega kuubikukiri	147
Hagakirjad	109	Rombikiri 1	148
Hagakiri 1	109	Rombikiri 2	149
Hagakiri 2	110	Rombikiri 3	150
Hagakiri 3	111	Rombikiri 4	151
Hagakiri 4	112	Lillega rombikiri	152
Ühe joonega hagakiri 1	113	Nuppudega rombikiri	153
Ühe joonega hagakiri 2	114	Kuubikukiri	154
Kahe joonega hagakiri	115	Rombspiraalkiri	155
Lihtne hagakiri	116	Nimega kirjad	157
Joonega hagakiri	117	Rahakiri	157
Viltune hagakiri 1	118	Tapeedikiri	158
Viltune hagakiri 2	119	Vihmavarjukiri	159
Vausabakirjad	121	Präänikukiri	160
Vausabakiri 1	121	Varesejalakiri	161
Vausabakiri 2	122	Lepatriinukiri	162
Vausabakiri 3	123	Linnuteekiri	163
Vausabakiri 4	124	Lilledekiri	164
Vausabakiri 5	125	Vesiroosikiri	165
Vausabakiri 6	126	Kassitapukiri	167
Vausabakiri 7	127	Tibukiri	168
Käpakirjad	129	Lillekiri	169
Käpakiri 1	129	Tuisukiri	170
Käpakiri 2	130	Lumesajukiri	171
Käpakiri 3	131	Merelainekiri	172
Käpakiri 4	132	Välgukiri	173
Kassikäpakiri	133	Triibukiri	174
Viljapeakirjad	135	Tornikiri	175
Viljapeakiri 1	135	Lindakiri	176
Viljapeakiri 2	136	"Maailma ilusaim sallikiri"	177
Viljapeakiri 3	137	Ornamendikiri 1	178
Viljapeakiri 4	138	Ornamendikiri 2	179
Viljapeakiri 5	139	Äärepitsid	180
Lilledega viljapeakiri	140	Äärepitsid	181
Lillega viljapeakiri	141	Äärepitsid	182
Liblikakirjad	143		
Liblikakiri 1	143		
Liblikakiri 2	144		
Liblikakiri 3	145		

Haapsalu ja sall

Haapsalus on väga palju õhku ja õrnust. Majad on väikesed, madalad, peaaegu nagu nukkudele mõeldud. Puude lehestik koob katuste kohal oma rohelist pitsi. Põõsastike ja lillepeenarde süles tukkuvad päikselised hoovid on peaaegu samasugused juba rohkem kui sada aastat, plankude ja lipptarade taga poolvarjul tänaval uitaja pilkude eest. Maastik ei ole raske, avarust aimub nende põõsaste, põlispuude ning hoovide taga, tänavate lõpus kilgendab meri. Ja on tuul, peaaegu alati on siin tuul.

Sall ei saanud tulla päris tühjale kohale, niisama, sündida tühisest. Peterburi võõraid käis mujalgi, venelikku rahvakunsti pidanuks enam jaguma suurematesse linnadesse, kus vene päritolu ametnikke ja õpetajaid püüasid katenagi elas. Aga ei, just siin kasvatasid majad endale puitpitsid iluehteks ja just siin hakkas oma algsetest eeskujudest kaugenema ning oma elu elama õrn, õhuline Haapsalu sall.

Ju ta pidi siis siia sobima, väljendama midagi siinsele paikkonnale olemuslikku ning omast. Mitte linnusemüüride vahel pole Haapsalu süda, kuigi paljudele muistsetele ja nüüdsetelegi meeldiks ehk nõnda arvata. Hoopis Haapsalu vanalinna majad ja tänavad oma väiksuses ning nukulikus olekus on need, mis kolmest küljest mereavarusele avatud linna ometi turvaliseks ja soojaks muudavad, nii nagu peenemast peenem villane lõng sooje õhulisi mustreid moodustab.

Haapsalu imelik ja otsekui loodusseadustega pahtuksisse minev seaduspära on, et sees on rohkem kui väljas. Mina ei tea, kuidas see võimalik on, aga silmale tillukesena tunduvad majad osutuvad sisse astudes ruumikateks ja kõrgeteks, lühike tänavajupp mere äärde on ometi terve jalutuskäik, lihtsa igapäevase inimese sees aga ilmutab end terve kosmos – kui vaid küllalt lähedale pääsed, piisavalt omaks tunnistatakse, et seda avastada. Nii ka Haapsalu sall – kui ise pole proovinud, ei usugi eales, et see suhteliselt väikesemõõduline pitsrätt sooja võib anda. Võtad selle aga enda lähedale, laotad edevuseks õlgadele, ning ühtäkki avastad, et polegi lihtsalt pits, polegi pelgalt

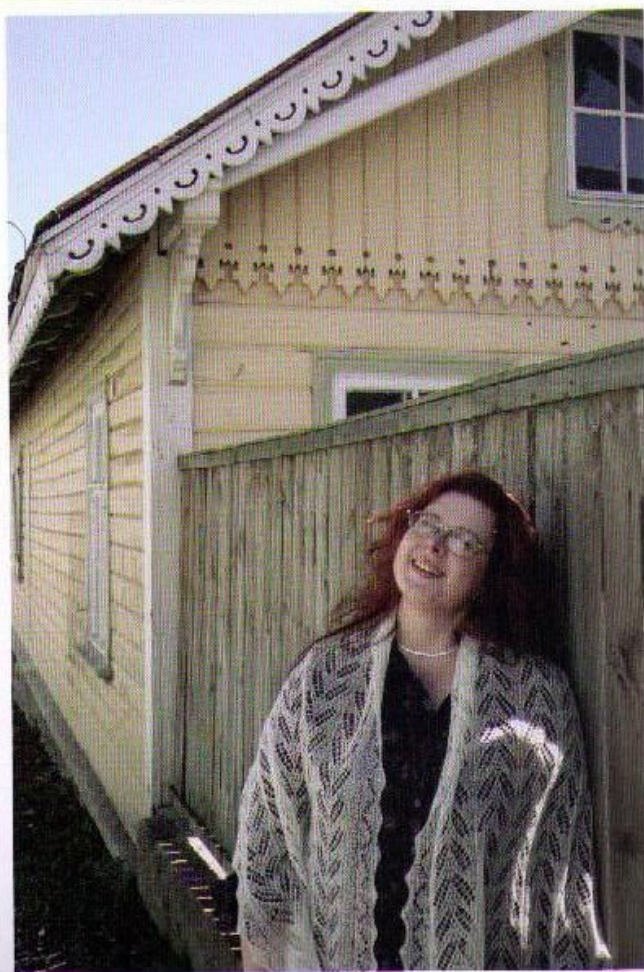
edevuseasi. On hoopis soe ja turvaline, õhuline ja õrn, avar ja suletud ühekorraga, niisugune veider sall. Nagu Haapsalu isegi.

Ja nagu sall, nii on ka linn jäänud mingi osaga endast pidama kuskile 19. sajandi lõppu, idüllilisse ilmasõdade-eelsesse aega, kus 20. sajandi suured julmused ning kaos olid inimesele veel kujuteldamatud ning kus ei meeldia ega autod kiirustanud veel tagant igapäevast elutempot. Kindlasti mõtleb tänapäeval nii mõnigi stressis rabeleja vahel nende kadunud aegade peale ja laseb oma hinge riivata ebamäärasel igatsusel taolise rahu ja aeglase kulgemise järele. Kui me ka seda aega iial tagasi ei saa – ja teine asi: kas me ratsionaalselt mõeldes tegelikult seda tahaksimegi, sest tänapäevasel elul on siiski oma eelisküljed –, siis saame vähemalt tollast atmosfääri sisse hingata koos Haapsalu õhuga, saame lasta end kanda rahustavatel

kujutuspildidel neist möödunud aegadest, saame siseneda neisse fantaasiamängudesse peaaegu igal vanalinna tänaval ja hoovis, Promenaadil ja Uus-Sadamaskas, Krahviaias ja Viigi ääres. Igal sammul toetab meid rahustav ja leebe ajalugu, mille ees enda isiklik elu koos kõigi probleemidega taandub väiksemaks ja vähem tähtsaks.

Siis võibki juhtuda, et hakkame oma õlgadel tuulejaki asemel hindama pigem Haapsalu salli – meenutust ajast, mil naisterahval oli suurem õigus ja rohkem aega olla naine; ajast, mil suured sõjad ja globaliseerumine olid alles ulme; ajast, mille idülliline rahu ja vaikelu lasid ehk kõigil olla natuke rohkem nemad ise.

Aidi Vallik

Haapsalu salli ajalugu

Haapsalu kuulsate rätikute kudumise algust on erinevad allikad mitut moodi esitanud. Ühe legendi kohaselt sai Haapsalu salli kudumine alguse 19. sajandi teisel veerandil Haapsallu elama asunud Noarootsi perekonnast, teise legendi järgi levitasid Haapsalus kudumiseepisikut Vormsi naised. Mõned allikad kinnitavad, et eeskujuks olid koos suvitajatega linna ilmunud Pensa ja Orenburgi pitsrätikud.

Oli kuidas oli, aga 19. sajandil Haapsalusse elama asunud vabade talupoegade ja käsitööliste naised otsisid võimalust linnaski käsitööd teha. Kuna linnamajad olid väiksed, ei mahtunud kangasteljed tuppa ära. Nupukad naised hakkasid rätte varrastel kuduma. Algul olid need lihtsa koega musta-, valge-, hallitriibulised õlarätikud, hiljem hakati rätte kuduma pitsilises koekirjas.

Kui dr. Carl Abraham Hunnius 1825. aastal esimese Haapsalu mudaravila asutas, oli see linna jaoks pöördeline sündmus. Koos mudaravilaga ilmusid väikelinna rikkad vene supelsaksad ning Haapsalu kujunes kuurordiks. Nõudluse suurenedes ehitati aja jooksul juurde mitmeid muda-supelasutusi, mis suviti Peterburi ja Moskva kõrgaadli esindajaid – sealhulgas ka Vene keisriperekonda – kohale meelitasid. Tänu jõukatele suvitajatele leidis Haapsalu naiste käsitöö palju ostjaid.

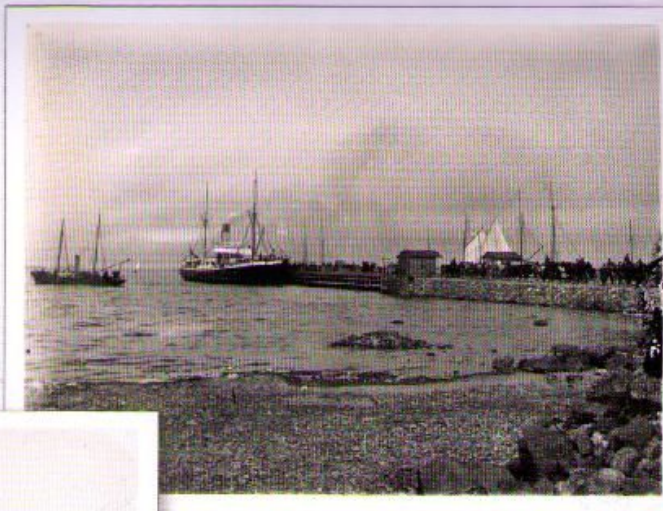
Vaade Kuursaalile ja mudaravilale 20. sajandi alguses.

Vene troonipärija Aleksander koos pere ja kaaskonnaga Haapsalus De la Gardie lossi ees 1880. aastal.

Tänaeni on levinud legend Vene keisrinna nimepäeva peost 1859. aastal De la Gardie lossis. Kutsutud oli 2000 külalist ja muusikat mängis kapell Riist. Keisrinnale kingiti imepeen sall, mis oli pakitud kookospähkli koorde. Kui sall lahti võeti, kattis see daami üleni. Selliseid kauneid õhkõrnu ja peenete kleitidega sobivaid salle hakkasid ihaldama paljud aadlidaamid.

Alates 1845. aastast kurseeris suviti liinil Peterburi-Tallinn-Haapsalu-Riia regulaarselt reisiaurik. Sageli viidi naiste tehtud käsitööd Haapsalus seisvatele liinilaevadele, kus osteti korraga palju rätte kokku, et neid hiljem edasi müüa. Nii levis Haapsalu rätik peale Peterburi ja Moskva ka teistesse suurlinnadesse.

Reisiaurik Haapsalu sadamas

Haapsalu jaamahoone 1910. aasta paiku

Raudtee valmimisega 1905. aastal edenes ühendus kuurortlinnaga veelgi ning linna ettevõtlus sai hoogu juurde. Parimatel suvedel ulatus suvitajate arv kuni 4000-ni, täitisid Haapsalu hotellid, juurde tehti mitmesuguseid kohvikuid ja elavnes seltsielu. Võimalus müüa talvel valmistatud käsitööd üha suurenes.

Hotell St. Peterburg Haapsalus 20. sajandi alguses.

Ülemöödunud sajandi lõpuks kujunes rätikute kudumisest peredele oluline lisasissetuleku allikas. Räti kudumise kõrgajal 19. saj lõpul ja 20. saj alguses kooti mõnes peres talve jooksul 70-80 rätikut. Rätte kudusid kõik pere naised. Tüdrukud pandi kuduma juba väga varakult – tihti alates seitsmenda eluaastast – ja mõnes peres olid kudumisel abiks isegi poisid.

Haapsalu kudujad istusid suveõhtuti promenaadi pinkidel ja kudusid. Kõrval olid korvid müügiks mõeldud valmis rätikutega. Kuduvad rätimeistrid äratasid supelsakstes huvi ja soojad kudumid läksid jahedatel õhtutel hästi kaubaks.

Villaste rätikute tootmine ja turustamine promenaadil puude taga oleva plangu vilus, august 1933.

Kontsert promenaadil

Esimese maailmasõja ajal soikunud rätiku-
te kudumine elavnes taas Eesti Vabariigi al-
gusaastatel. Haapsalu linnavalitsus tutvustas
linna kui tervendava muda ja õrnade rätiku-
tega kuurorti. Suvitajad hakkasid taas Haap-
salut külastama. Venemaa supelsakste asemel
saabusid nüüd Haapsallu Soome, Rootsi
ja teiste Euroopa riikide suvitajad. Kõrvuti
välismaalastega leidsid tee vaiksesse väikelin-
na ka Eesti omad puhkajad, kellel oli Tallinn-
Haapsalu rongiga mugav kuurorti külastada.
Tekkis uuesti võimalus müüa käsitööd – eel-
kõige juba tuntud Haapsalu rätte-salle.

Kui linn võttis vastu lugupeetud külalist,
oli kingituseks tihti just Haapsalu rätt. Nii sai
ka 1932. aastal Eesti-visiidil Haapsalut külas-
tanud Rootsi tollane kroonprints ja hilisem
kuningas Gustav Adolf kingituseks rāti.

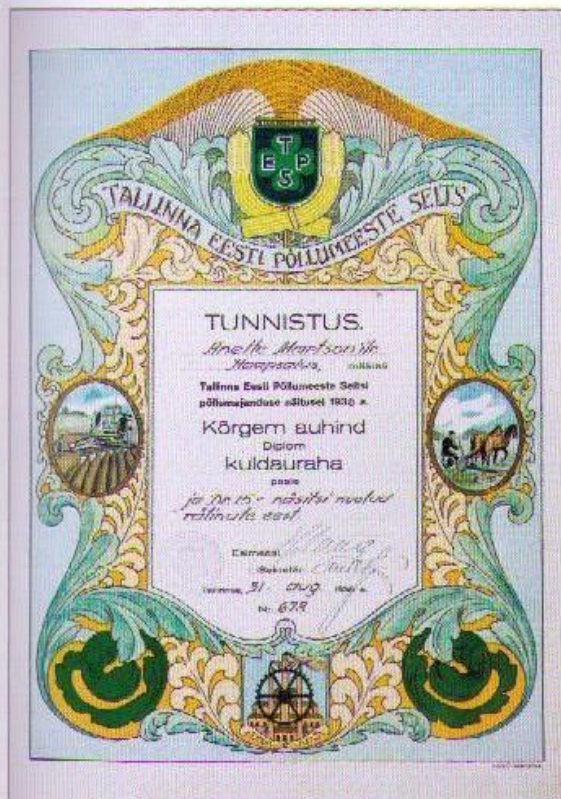
*Suvitajad promenaadil.
Taamal dr. Arroneti mudaravila (korstnaga) ja
Soomest saabunud lennuk.*

Linnavalitsuse palgal olev Maret Sõerd aitas leida kudujatele võimalusi Haapsalu rāti tutvustamiseks ja
müümiseks ka väljaspool Eestit. Mitme aasta jooksul peeti näiteks läbirääkimisi New Yorgi suurkaubamaja Alex
Lee Wallau direktoriga. Loodeti leida tööd ligi 400-500 naisele, kellele rätikudumine oleks olnud peamiseks
sissetulekuallikaks. Sellele plaanile tõmbas aga kriipsu peale segaste aegade saabumine.

*USA firmade esindajad koos linnapea dr. Hans Alveriga
tutvumas Haapsalu käsitööga 1938. aastal.*

Käsitöömeistrite hulgas kerkisid esile tunnustatud ettevõtjad-kudumismeistrid. Üks kohalikest ettevõtjatest oli Anette Martson, igati tähelepanuväärne meister, kellele kodus ligi 50 naist ja kes võitis omakootud rättide-sallide eest üle 30 auhinna.

A. Murtsoni 1936. a Tallinna Eesti Põllumeeste Seltsi
põllumajanduse näituse kõrgeim auhind

Teine tuntud ettevõtja oli prl. Grünewald saksa ringkonnast, kellele samuti kulus mitukümmend kuduajat. Nende toodang läks peamiselt Saksamaale – Leipzigi-
se ja Breemenisse.

Meistrid hakkasid kogemusi jagama oma õpilastele. Rätikukudumist õpetati Haapsalu kodumajanduskooli käsitöö osakonnas.

Eesti käsitööl Ameerikas piiramata turg
Austria „Anschlusi“ tõttu pääsimeks paratöök Eesti käsitöök.
Linnade kindlam okeipordikorraaldu

Tunnustatud kuduja Anette Martson oma õpilastega 1913. a.

Pikkade sõja-aastate ja riigikorra muutumise tõttu Haapsalu rätikute kudumine peaaegu soikus. Tänu vanade meistrite ja tugevate traditsioonide olemasolule moodustati 50. aastatel kohalik invaliidide artell ning tööstus- ja teeninduskombinaat "Haapsalu", kus muu käsitöö kõrval hakati kuduma ka Haapsalu rätte ja salle.

Sel ajal oli aktuaalne lause „Tänavu rohkem kui mullu!” ning NSV Liidu nõudlus ja turg olid põhjatud. Sallikudujad töötasid kodus ning kindlaks määratud päevadel tuli tehtud töö ettevõttesse ära viia. Kuus tuli kududa kas 9 rätikut või 12 salli, mille möödud olid vähendatud viimase võimaluseni.

1960. aastatel nõudis suur turg aina rohkem salle ning neid ei jõutud enam käsitsi kududa. Nii hakatigi

sallide keskosa kuduma kudumisaparaadiga "MEDA". Töö käis kolmes vahetuses. Mustrid muutusid aina lihtsamaks, käsitsi kooti ainult sallipitsid ning sallid muutusid veel lühemaks. Osal sallidel jäeti ära äärepits ja otstesse pandi hoopis narmad. Käsitöömeister Silvi Saarloo arvates oli see Haapsalu sallide allakäik.

Allakäigust päästis 1966. a novembrist tööle hakanud rahvakunstnike koostise „UKU” osakond. Selle algatajaks oli Haapsalu 8-klassilise kooli käsitööõpetaja Leili Leht, kelle ergutusel alustas tööd 70-80 naist.

Haapsalu paremad ja vilunumad sallikudujad läksidki tööle "UKU"-sse, kus kooti salle jälle vanade traditsioonide järgi.

"UKU" sallikudujad 80-ndatel aastatel: meister Irene Kaljas, Tehnilise Kontrolli Osakonna (TKO) töötaja Ilme Sintal ja kuduja, raamatupidaja ning hiljem ka meister Maiva Dunkel.

Rahvakunstimeistrite koondise "UKU" alluvuses töötasid sallikudujad 1990. aastate alguseni, siis asutati käsitööga tegelev ettevõtte "Vilta", mis tegutses pärast "UKU" lõpetamist lühikest aega ja andis tööd ka sallikudujatele. Pärast nende firmade tegevuse lõpetamist on pidanud meistrid ise oma sallidele ostjaid leidma.

1992. aastal loodi Haapsalu Käsitööselts, kus jätkatakse vanu käsitöötraditsioone ja kuhu on koondunud paljud praegusel ajal tegutsevad sallimeistrid.

Haapsalu salli ja räti traditsioonide hoidmiseks korraldas selts koostöös Kodutöönduse Edendamise Keskseksiga 1997. aastal Haapsalu salli konverentsi. Läänemaa muuseumi teadur Asta Veenpere tutvustas sallide ajalugu ning Silvi Saarloo rääkis sallimeistrite tegemistest. Sellest aastast sai alguse Haapsalu sallipäevade traditsioon. 1999. aastast on sallipäevade üheks osaks olnud Kuursaalis toimuv Haapsalu salli kudumisvõistlus, kus huvilised võistlevad salli kirja kudumises.

*Esimene sallikudumis-
võistlus Kuursaalis 1999*

*Alates 2008. aastast aitab sallimüügile kaasa
ilusasti kujundatud pakend,
mis lausa kutsub ostma.*

Haapsalu Käsitööseltsi abiga anti 2001. a välja Linda Elgase kogumik "Haapsalu rätikud", kuhu on kirja pandud 20 kaunist rätimustrit koos rätide fotodega.

Linda Elgas on äärmiselt loov ning viljakas kuduja, kes on kudunud üle 1000 räti ja salli. Ta on korraldanud isikunäitusi, tema kudumid on osalenud ja tunnustust pälvinud mitmetel konkurssidel erinevates riikides. 2001. aastal omistati Linda Elgasele Pärandihoidja tiitel. Oma teadmisi ja oskusi on ta paljude aastate jooksul edasi andnud arvukatele õpilastele.

2007. aasta üleskutsele "Kõik praegusel ajal sulle kduvad naised – andke endast teada!" vastas 34 inimest. Pooled neist on tänaseks koondunud Haapsalu Käsitööseltsi. Seltsis on esikohal Haapsalu sallide ja rätide kudumine, kursustel huvilistele töövõtete õpetamine ning osalemine käsitöölaliste kokkutulekutel ja näitustel. Viimaste aastate kaks suuremat ettevõtmist on olnud näitus Tallinnas Eesti Käsitöö Majas ja rändnäitus Soomes seoses Eesti Vabariigi 90. aastapäevaga. Kümme kuud sai Soome linnades vaadata Haapsalu sälle.

Meister Linda Elgas

Kõik need ettevõtmised on olnud võimalikud tänu tublidele kudujatele. Miks meistrid on kudunud ja koovad, kui salli kudumine on nii suur ja aeganõudev töö? Üheks põhjuseks võib olla harjumus. Kui oled kogu elu kudunud, siis ei oskagi teisiti. Oluline on ka lisaissetulek. Õnneks on sallide müümise võimalus Haapsalus käesoleval ajal väga hea. Sälle ja rätte müüvad Ehte Käsitöö ja Kunstikoda, kauplused Marimirt ja Gift. Meistrite vähesuse tõttu ei jõuta nii palju kududa, kui oleks ostjaid. Nõudlus sallide järele on ka väljaspool Haapsalut suur.

Haapsalu Käsitööseltsi meistrid

Eile - Täna - Homme

Haapsalu sallidel on olnud paremaid ja halvemaid aegu. Kord on olnud pitsiline kudum rohkem, kord vähem moes, kuid Haapsalus on ta läbi aegade au sees olnud. Seda on võetud jääva ja enesestmõistetavana nagu Valget Daami ja ravimuda. Praegu on pitskudumid jälle moes ja salli kudumisest-kandmisest on huvitatud paljud.

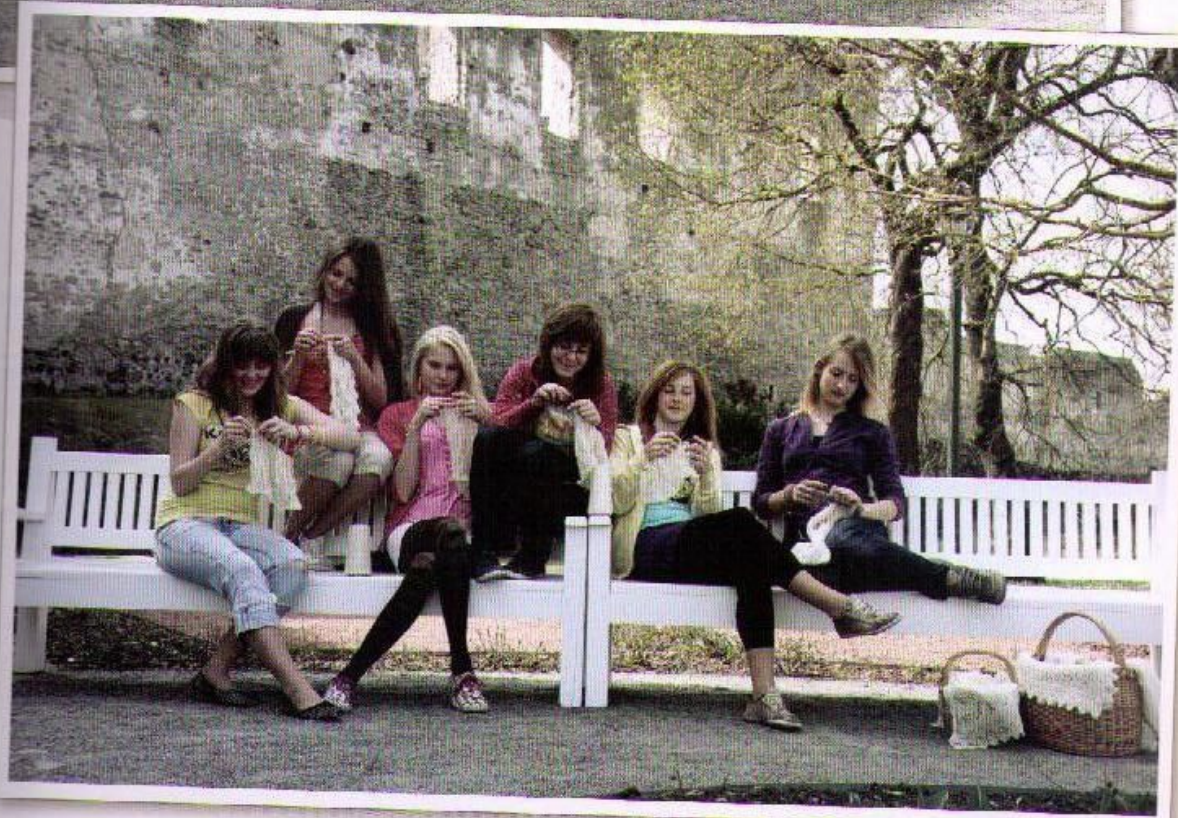
Haapsalu salli kudumist õpetatakse Haapsalu Gümnaasiumis ja Haapsalu Kutsehariduskeskuses.

On lootust, et tänu noortele, kellele on õpetatud Haapsalu salli kudumise nippe, kestab traditsioon edasi, nii nagu ta on jõudnud läbi raskuste paarisaja aasta tagant meieni.

Loodame, et järgnevate õpetuste abiga saavad julgust proovida salli kudumist ka need, kes seda enne teinud ei ole, aga sooja pitsilist salli meeleldi kannaksid. Enda kootud sall on ikka see kõige parem ja ilusam sall.

*Meistrid kuduvad üle-eelmise sajandi lõpust.
A. Amberg, H. Lao, I. Tammik, L. Tamberg, A. Klems ja K. Kõrv*

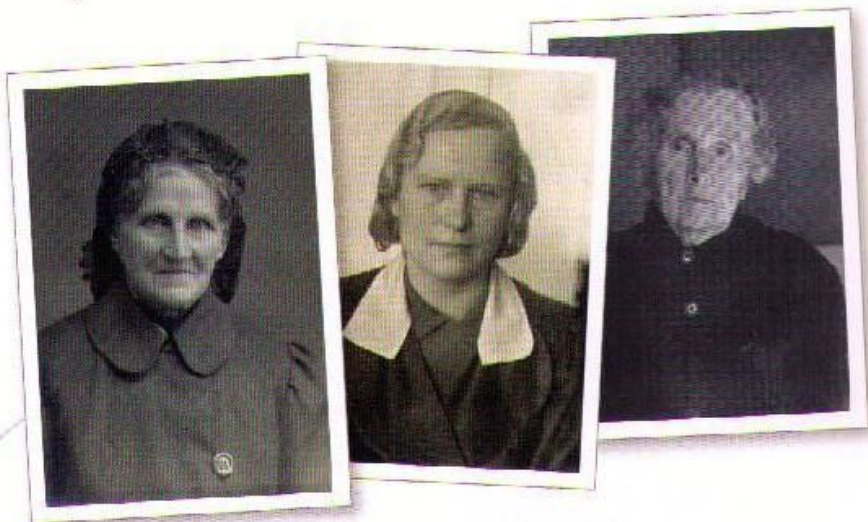

Ülemisel fotol: tänased meistrid Helmi Mändla, Laine Põldme, Linda Elgas, Aime Edasi, Viivi Palmiste ja Miralda Piper
 Alumisel fotol: homsed meistrid Klaudia-Karmen Sinisalu, Hanna-Liis Iao, Pille-Riin Lusik, Liisi Leier,
 Silvia Ladva ja Kertu Simulask Haapsalu Gümnaasiumist

Haapsalu salli õpetus

Haapsalu salli on kootud sellele iseloomulike nippidega juba poolteist sajandit. Seda oskust on edasi antud enamasti emalt tütrele. Tütred (mõnikord ka poegi) õpetasid emad-vanaemad kuduma juba 7-8 aastaselt.

Ühe pere eri põlvkondadest kudujad: vanaema Anna Randes, ema Helene Peimann ja tütar Niina Gerrez (Gerretz). Selliseid kudujate perekondi on Haapsalus olnud mitmeid.

Hiljem õpetasid uusi kudujaid välja meistrid ja ettevõtjad, et Haapsalu sall saaks ikka õigete töövõtetega kootud. "UKU" perioodil hakati korraldama salli kudumise koolitusi nii Haapsalus kui ka mujal. Kõigil aegadel on aga salli kudumise nippe tuttavate vahel käest-kätte jagatud.

Nii on vanad Haapsalu salli kudumise võtted jõudnud tänapäeva. Praegused meistrid Linda Elgas, Aime Edasi, Maiva Dunkel, Helmi Mändla ja Viivi Palmiste on lahkelt jaganud oma teadmisi ja kogemusi salli kudumisest ning need on selles raamatus meistri soovitusena.

70. 80. aastatel töötati "UKU" Haapsalu osakonnas uute kudujate koolitamiseks välja lausa „Haapsalu rätiku kudujate eesrindlike töömoodide kooli programm“.

KIRJUTAN
Rat. "UKU" pealinnas
... E. Hilva
... 1960. a.

Kooli eesmärk: toodangu kvaliteedi tõstmine.

Haapsalu salli ja rätiku kudujate eesrindlike töömoodide kooli õppuste temaatiline plaan

Jrk. nr.	Teema	Tundide arv
1	2	3
1.	Eesrindlike töömoodide kooli eesmärk	2 t.
2.	Nõuded toodangu kvaliteedile, esinemud püüdnud ja selle põhjused	2 t.
3.	Ratsionaalne silmade arvestus ja piimistlus	4 t.
4.	Ratsionaalse arvestuse õpetamine:	

Haapsalu rätiku kudujate
eesrindlike töömoodide kooli
programm

Lõngad

Haapsalu selle on kootud enamasti valgest lõngast. Ajalooliselt on kasutatud lisaks lambavalgele ka naturaalselt musta ja halli lõnga. Et sall ikka imeliselt peen ja pehme saaks, kedrati 19. sajandi keskel sallilõng tihti talle seljavillast. Hiljem hakati peenikest ja kvaliteetset lõnga sisse tooma välismaalt. Eelmise sajandi alguses kasutati Rootsist, Inglismaalt ja Lätist toodud lõnga. Eesti Vabariigi algusaastatel oli kudujate seas au sees Inglismaalt toodud kvaliteetne lõng, hiljem saadi enamik lõnga Lätist – Ograst. Praegugi kasutavad Haapsalu sallimeistrid jätkuvalt Ogres valmistatud lõnga, aga ka Eesti, Rootsi, Saksamaa jt lõngatoodangut.

Tänapäeval kootakse klassikaliste valgete sallide kõrval ka värvilisi Haapsalu selle, aga neidki ikka peenikesest villasest lõngast.

• Sall kootakse tavaliselt pehmest kahekordsest peenvillasest lõngast (28/2–32/2). Sobib ka ühekordne maavillane (8/1 või 10/1) lõng, aga sellest on salli kudumine ja pitsi õmblemine keerukam, sest see võib kergesti katkeda. Kasutatakse ka peenikest meriinolõnga.

• Ühele sallile arvestatakse vastavalt salli suurusele, mustriks, lõnga jämedusele ja kudumistihtedusele umbes 70–100 g lõnga.

Meistri soovitus

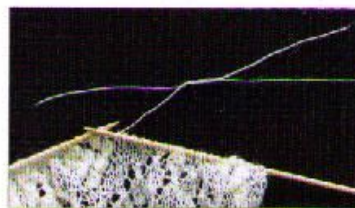
Kui kududes läheb lõng katki, tee joonisel näidatud viisil sõlm ja jätka umbes 10 cm pikkused otsad.

Edasi kududes koo mõlemad otsad koe sisse – üks ots sõlmest ettepoole, teine tahapoole.

Jätkamise koht paistab kõige vähem välja

- nupu seest
- salli keskosa servul (ripskoel)

Töövahendid

Vardad

Haapsalu sallimeistrid koovad lühikeste puuvarrastega.

Vanasti olid kasutusel õunapuust või sirelist kodus valmistatud tugevad ja libedad vardad. On teada, et vardaid valmistati Haapsalus ka luust.

Tänapäeval kootakse nii puu- kui ka bambusvarrastega.

Kodus valmistatud vardad

Meister
Aasa Jõelaidi
bambussuusakepist
valmistatud vardad

Meister
Maiva Dunkeli
õunapuust vardad

Sallimeister
Linda Elgase
sirelipuust vardad

Meistri soovitus

Lühikesi nupuga puuvarraid pole poes tavaliselt müügil, aga neid saab hõlpsalt ise meisterdada. Bambusest sukavarrastele tuleb PVA liimiga puupärlid otstesse liimida.

Varda jämedus on vastavalt lõnga jämedusele ja kuduja kudumistihedusele nr 3-3,5. Kindlasti peab jälgima, et kude jääks õrn ja hõre.

Silmuste ülesloomiseks on vaja ühe numbri võrra jämedamaid vardaid, et salli algus veniks raamile tõmmates võrdselt salli koe ja mahakudumisreaga.

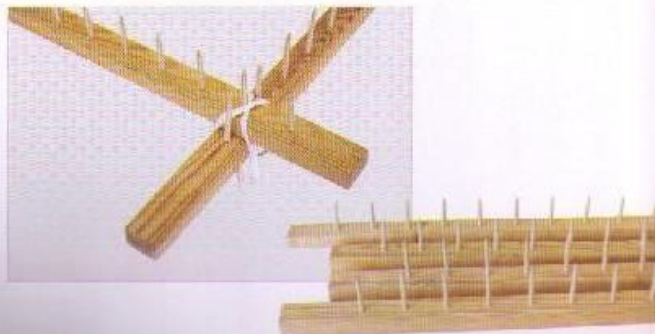
Haapsalu salli äärepitsi kudumiseks soovitatakse pikemaid puuvarraid või bambusest ringvarraid.

Raam

Haapsalu salli viimistlemisel kasutatakse reguleeritava suurusega raami, millel sall pingule tõmmatult kuivatatakse.

Enamasti koosneb raam neljast puitliistust, mis vastavalt salli suurusele sobival kaugusel nurkadest kinni seotakse.

Raamil on puidust pulgad või roostevabad naelad, millele sall äärepitsi saki tippudest venitatakse.

Haapsalu sall

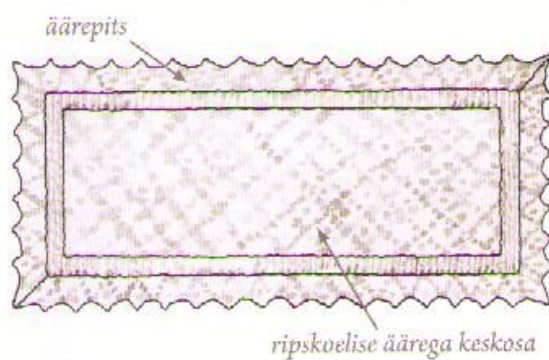
Haapsalu sall on alati ristkülikukujuline.

Enamasti on salli mõõdud järgmised:

laius 60-70 cm (115-140 silmust)

pikkus 170-180 cm (220-230 ripsirida)

Väiksema või suurema salli kudumisel võiks lähtuda proportsioonist 1:3.

Haapsalu sallile on omane kindel mustripaigutus.

Sall koosneb:

- põhimustriga keskosast, mida ümbritseb ripskoeline äär,
- eraldi kootud äärepitsist, mis lõpurida pidi õmmeldakse hiljem salli külge.

Haapsalu sall on nii õrn ja õhuline, et mahub sõrmusest läbi...

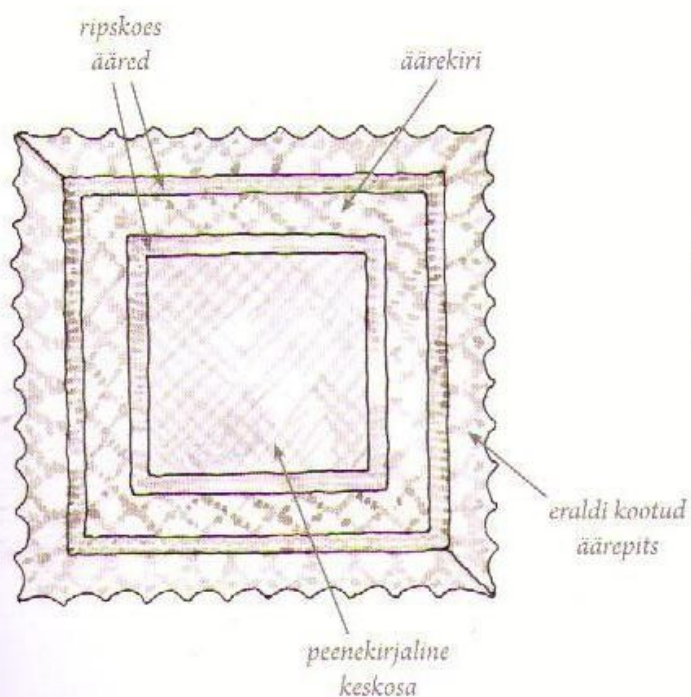
Haapsalu rätt

Haapsalu rätt on alati ruudukujuline.

Küljepikkus on enamasti 100-150 cm ehk 240-260 silmust.

Rätt koosneb:

- peenekirjalisest keskosast ja suurest rikkalikust äärekirjast, mida eraldab ja ümbritseb ripskoeline äär;
- eraldi kootud laiemast pitsist, mis lõpurida õmmeldakse hiljem salli külge.

Nii sall kui rätt kootakse pitsilises koekirjas peenest villasest lõngast.

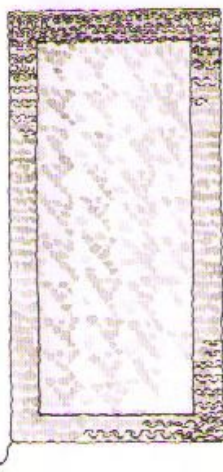
Haapsalu mustreid iseloomustab õhksilmuste ja nuppude rohkus.

Haapsalu salli kudumine

Haapsalu salli tegemist alustatakse keskosa kudumisest. Seejärel arvutatakse keskosa järgi äärepitsi silmuste arv ja kootakse äärepitsid, mis hiljem salli külge õmmeldakse. Kõige viimaseks tööks on salli raamimine.

Salli keskosa silmuste arvutamine

Sobiva silmuste arvu leidmiseks peab arvestama, et salli keskosa muster on ümbritsetud ripskoelise äärega, kus nii edasi- kui tagasiread kootakse parempidiste silmustena.

- Salli keskosa algab 3 ripsireaga ehk 6 parempidise reaga.
- Mustriosale lisaks arvestatakse iga rea algusesse ja lõppu nelja silmuse jagu ripskudet.
- Mustri tagasiread kududa pahempidi, kui skeemil ei ole neid märgitud.
- Koekirjades olevad tühjad ruudud tuleb kudumisel lihtsalt vahele jätta, need ei ole silmused.
- Sall lõppeb 3 ripsireaga.

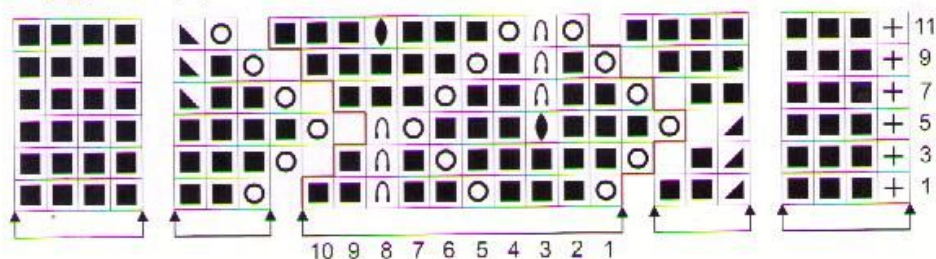
Parem pool sallist on ees, kui ülesloomise lõngaots jääb vasakule.

Meistri soovitus

Salli laiuseks on umbes 115-140 silmust. Silmuste arv leitakse järgmiselt:

- kummalegi äärel 4 silmust ripskoole;
- vastavalt skeemile koekirja parema ja vasakpoolse ääre silmused;
- kirjakord, mida korratakse nii palju, et saadakse soovitatav salli laius.

Nupuga lehekirja puhul tuleb silmuseid arvutada nii:

ripskude
4 silmust

vasakäär
3 silmust

kirjakord, mida kordame 11 korda
10 x 11 silmust

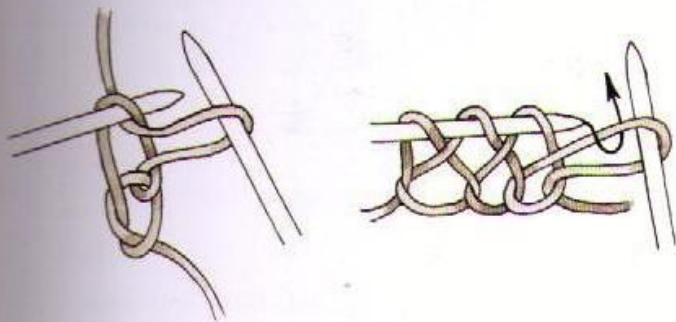
paremäär
3 silmust

ripskude
4 silmust

$$4 + 3 + 110 + 3 + 4 = 124 \text{ silmust}$$

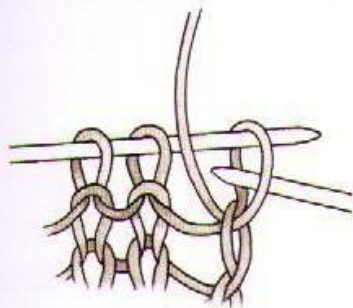
Salli keskosa kudumine

Salli keskosa silmused luuakse ühe numbri võrra jämedamate varrastega kui kootakse sall (nr 4-4,5 varrastega). See tagab salli alguse venimise võrdselt koega. Veniva alguse saamiseks **salli silmused luuakse kududes**.

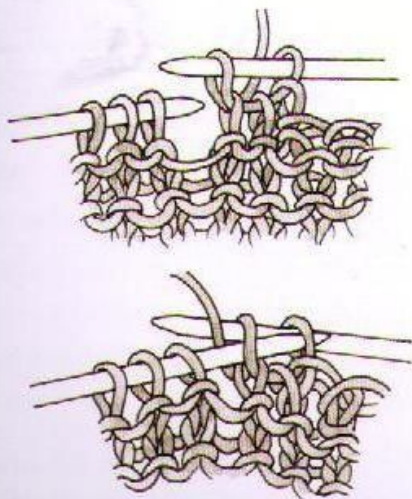
- Tee vasakule vardale algsilmus.
- Algsilmusest koo välja parempidine silmus.
- Tõsta saadud silmus vasakule vardale.

Haapsalu salli keskosa **serv** peab olema silmuseline.

- Tõsta ääresilmus kudumata paremale vardale nii, et lõng jääb varda ette (nagu hakkaksid kuduma pahempidist silmust).

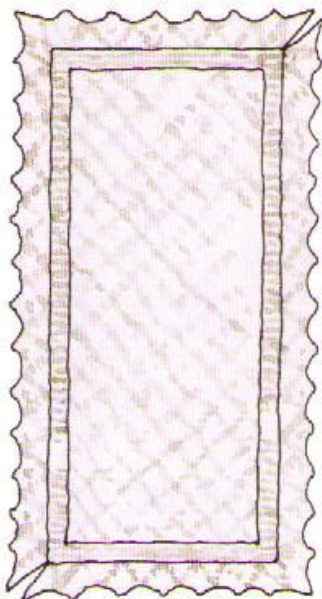
Haapsalu salli keskosa lõpetatakse samuti veniva nn **kududes lõpetamisega töö pahemalt poolelt**.

- Koo kaks esimest silmust parempidi.
- Tõsta need vasakule vardale tagasi ja koo parempidise keerdsilmusega kokku.

Salli keskosa koekirju leiad lehekülgedelt 40-179.

Salli äärepits

Haapsalu salli äärepits kootakse alati eraldi ja hiljem ömmeldakse salli keskosa äärepitsi lõpureaga kokku.

Äärepitsi ei koota kohe salli külge seetõttu, et siis jääksid äärepitsi saldkide tippudesse augud, mis ei hoia sakke vormis.

*Meistri
selgitus*

Salli äärepits kootakse tavaliselt kahes osas, sest isegi niimoodi on silmuste arv üsna suur.

Pitsi kudumiseks on soovitatav kasutada kas pikemaid vardaid või hoopis ringvardaid, kuhu mahuvad silmused vabamalt ära.

Äärepitsi silmuste arvutamine

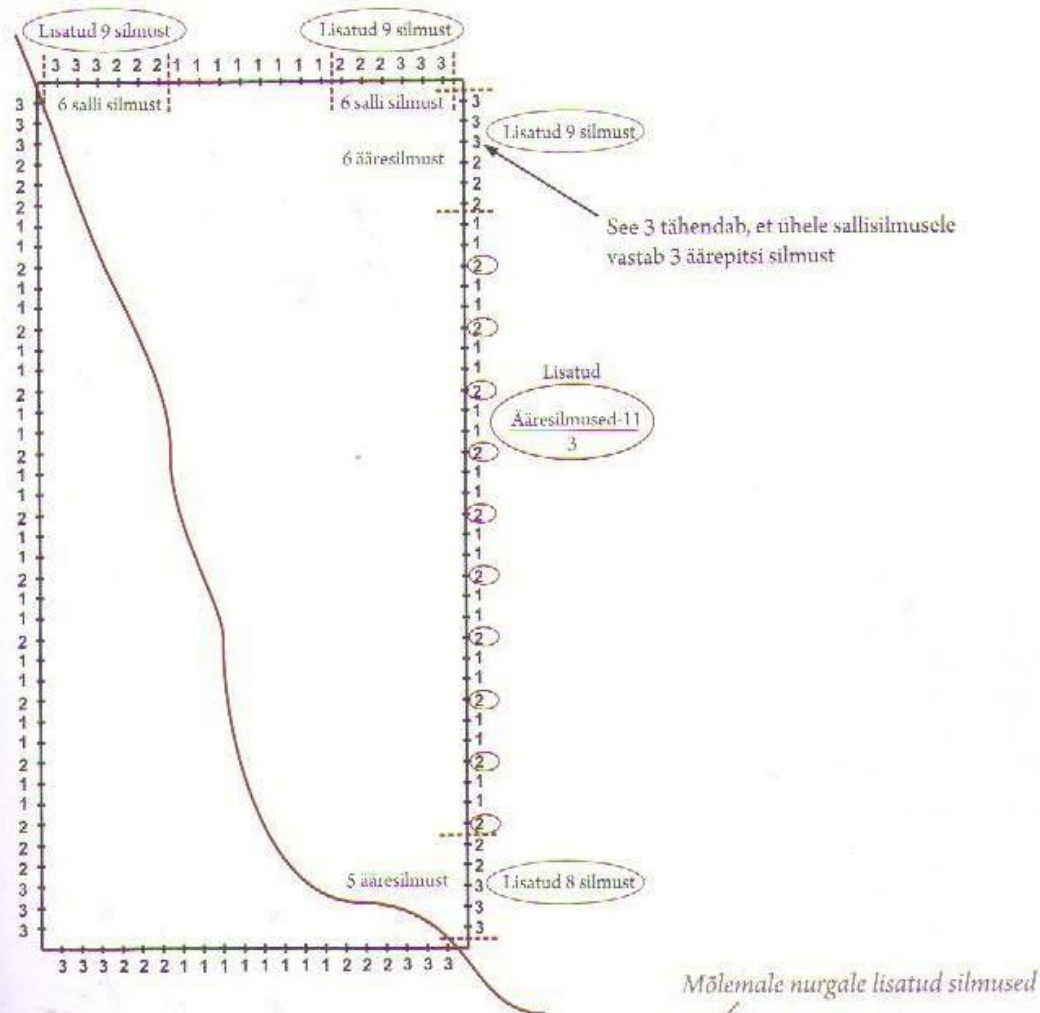
Äärepits peab olema hästi veniv, et selle serv hiljem raamimisel ilusad sakid moodustaks. Seetõttu tuleb äärepitsi jaoks luua rohkem silmuseid, kui on silmuseid salli laiusel ja ripsiridasid külgedel. Rohkem silmuseid lisatakse nurkade tarvis, kus sirgelt kootud pits peab keerduma ilusaks sakiks.

Pitsi silmuste arvutamiseks peab teadma:

- Salli keskosa silmuste arvu (edaspidi salli silmused)
- Ripsiridade arvu salli pikkusel. Selleks loe üle kas ripsiread või ääresilmused salli küljel (edaspidi ääresilmused).

Igale salli silmusele (või ääresilmusele) vastab skeemil näidatud arv silmuseid.

Igale salli silmusele (või ääresilmusele) vastab skeemil näidatud arv silmuseid.

2. Äärepitsi silmuste arv salli küljele (pikkusele) =

$$= \frac{\text{ääresilmused} - 11}{3} + 9 + 8 \text{ silmust} + \text{ääresilmused} = \frac{\text{ääresilmused} - 11}{3} + 17 + \text{ääresilmused}$$

Ääresilmustest lahutatakse 11 (5 + 6) murkade juures olevat ääresilmust, millele on juba skeemil lisasilmused arvestatud. Saadud arv jagatakse kolmega, sest igal kolmandal silmusel on lisasilmus.

Mõlemale nurgale
lisatud silmused

Liida saadud vastused kokku ja nii saadki arvestusliku silmuste arvu äärepiitsi jaoks.

Näide:

salli keskosal on 124 silmust (salli silmused)

salli küljel on 220 ripsirida (ääresilmused)

Äärepitsile arvestatakse silmuseid:

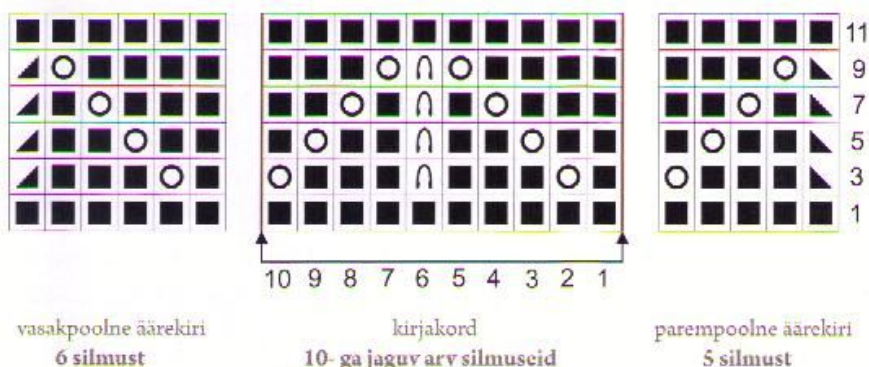
$$\text{laiusele} = 124 \text{ silmust} + 18 \text{ silmust} = 142 \text{ silmust}$$

$$\text{pikkusele} = \frac{220 - 11}{3} + 17 \text{ silmust} + 220 = 69,6 + 17 + 220 = 306,6 \text{ silmust}$$

$$\text{KOKKU } 142 + 306,6 = 448,6 \text{ silmust} \approx 449 \text{ silmust}$$

Et äärepitsile ei jääks poolikuid sakke, tuleb silmuste arv viia vastavusse koekirjaga. Selleks lisatakse nii palju silmuseid, et pitsile tuleks täisarv kirjakordi.

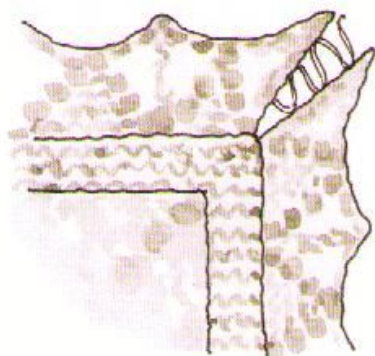
Äärepitsi koekiri

Äärepitsile on arvestatud valemi järgi 449 silmust. Silmuste leidmiseks tuleb valemi järgi saadud silmuste arvust lahutada äärekirjade vajalik silmuste arv ($449 - 5 - 6 = 438$ silmust).

Saadud arvu tuleb niipalju suurendada, et see jaguks kirjakorra silmuste arvuga (10-ga jagub 440).

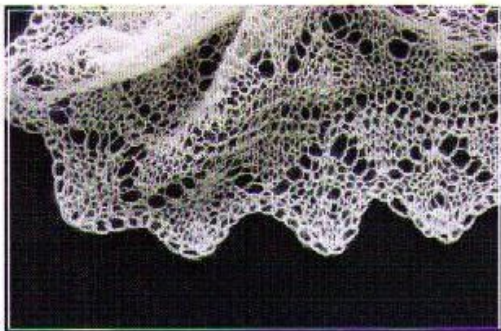
Tulemusele liidetakse uuesti juurde äärekirjade silmuste arv ($440 + 5 + 6 = 451$).

Haaapsalu salli äärepitside koekirjad on antud nii, et äärepits algab ja lõppeb saki tipuga. Nii moodustuvad kahe eraldi kootud äärepitsi kokku õmlemisel salli nurkadesse ilusad sakid.

Salli äärepitsi kudumine

Haapsalu salli äärepitsi silmused luuakse kududes (vaata lk 27).
Et serv tuleks ilus ja reljeefne, võetakse **loomisel lõng kahekordselt**.

Äärepitsi algusest moodustub hiljem kogu salli välimine sakiline äär ja tänu loomisel kahekordselt võetud lõngale jääb see reljeefne.

- Pitsi silmused luuakse 1-2 numbrit jämedamate varrastega kui hiljem kootakse. Sellega saavutatakse salli ääre venivus ja terav ilus sakk.

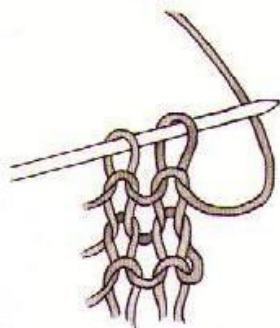
Silmuste loomisel märgi lõngajupikesega ära iga 50. või 100. silmus. Nii on lihtsam silmuseid lugeda ja hiljem kududes jälgida, et esimesel mustrireal ei eksiks mustri kudumisel.

Meistri soovitus

- Edasi kootakse salli äärepits ühe lõngaga ja **ripsilisena** st tagasiread kootakse parempidiste silmustega. Nii ei hakka salli äär keerduma.

Koo kogu salli äärepits üks number jämedamate varrastega kui salli, siis venib äärepits raamimisel kindlasti keskosaga võrdselt.

Meistri soovitus

- Äärepitsi servad kootakse sõlmelised ja esimest silmust ei tõsteta kudumata ära. Sõlmelise serva saamiseks jäta esimest silmust kududes lõng ümber kudumi ääre.

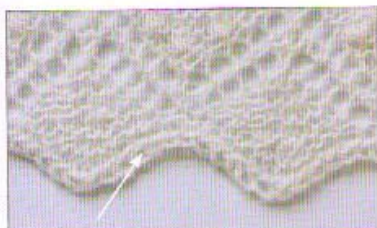
- Haapsalu salli äärepits lõpetatakse tagasireal ehk pahemal poolel veniva lõpetusega (vaata lk 27).

Äärepitsi koekirju leiad lehekülgedelt 180-182.

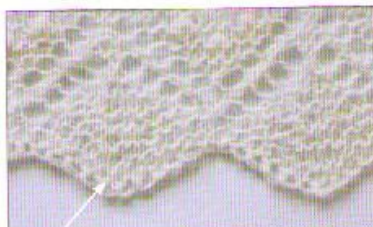
Salli äärepitsi õmblemine

Äärepitsi õmmeldakse salli keskosa külge salli ja äärepitsi **pahemalt poolt**.

Äärepitsi pahema poole tunnend ära serva järgi.

Pahemal poolel on näha kahekordselt võetud lõngast ahel.

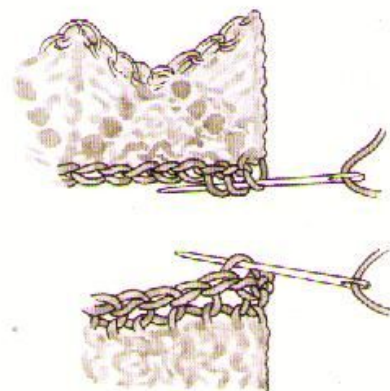
Paremal poolel on kahekordselt võetud lõng näha vaid serval.

Meistri soovitus

- Enne õmblemist jaota äärepits sakke lugedes sallile. Selleks tuleb arvestada salli laiusele ja pikkusele mõeldud äärepitsi silmuseid (vaata äärepitsi silmuste arvutamist lk 29). Igasse salli nurka peab täpselt sattuma saki tipp.

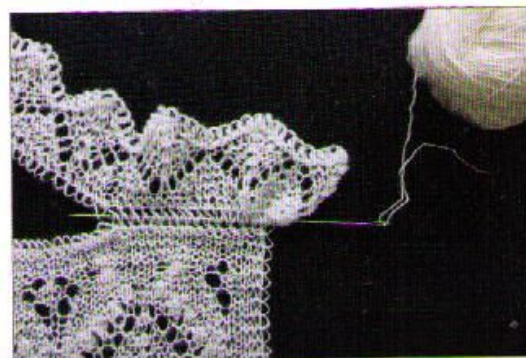
Kinnita lisasilmusid arvestades äärepitsi nurkadest ja keskkohadest nõõpnõeltega salli külge. Nii pääsete õmblemisel salli vastasnurgas ebameeldivast üllatusest, et äärepitsi on kas puudu või üle.

- Õmblemist alusta salli keskosa ühest nurgast suunaga paremalt vasakule. Skeemi jälgides haara kordamööda mõlema tüki servasilmustest, ühtegi silmust vahele jätmata. Salli keskosaalt võta alati üks silmus, äärepitsi servast vastavalt skeemile üks, kaks või kolm silmust. Nõelaga haara ainult servasilmusi ühest lõngast suunaga õmbluse poole.
- Pitsi õmble külge lõnga katkestamata.

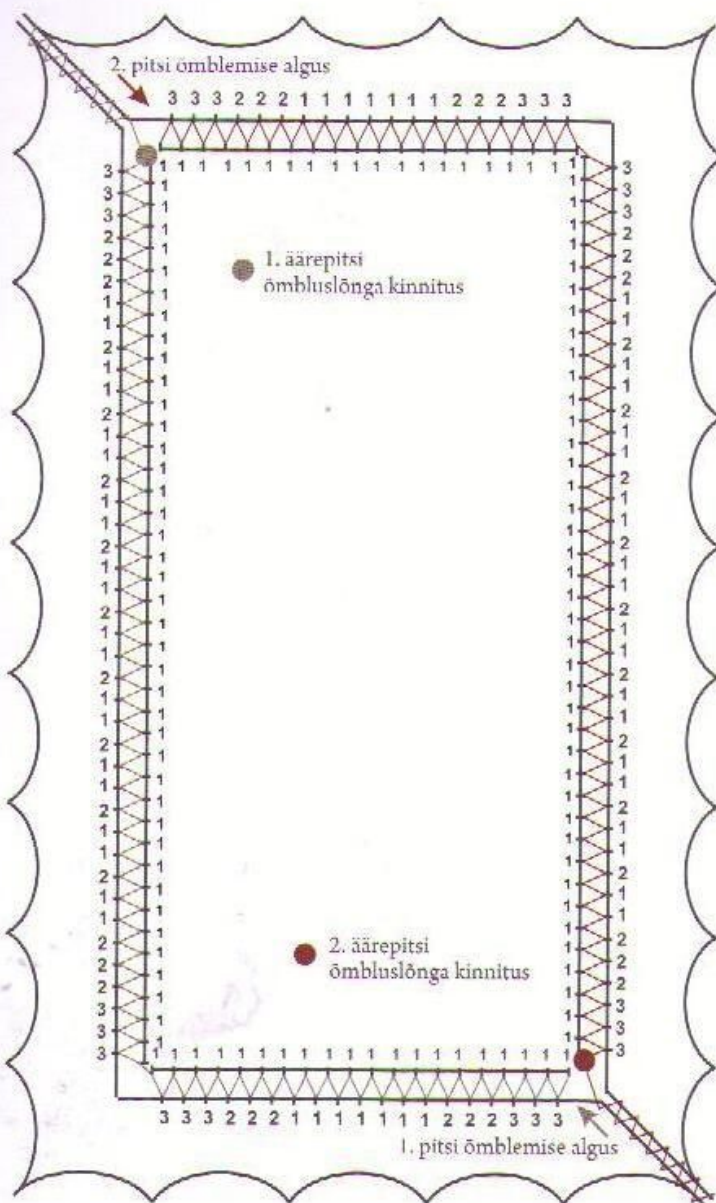
Meistri soovitus

Pane pika tõmbi nõela taha kerast tulev lõng ja õmble sellega kogu pitsi korraga külge, aeg-ajalt lõnga edasi tõmmates. Venitamisel ei tohi õmblus venida vähem kui keskosa ja äärepitsi.

Ääre pitsi külgeõmlemise skeem

- Salli keskosalt haara õmblemisel alati üks silmus, äärepitsilt aga silmuseid vastavalt skeemile.

Meistri
soovitus

Kirjakorra tõttu ääreprintsile va-
rem juurde lisatud silmused ja ka
õmblemisel tekkinud vead saad
kõige paremini peita pika külje
keskosas skeemi pisut muutes.

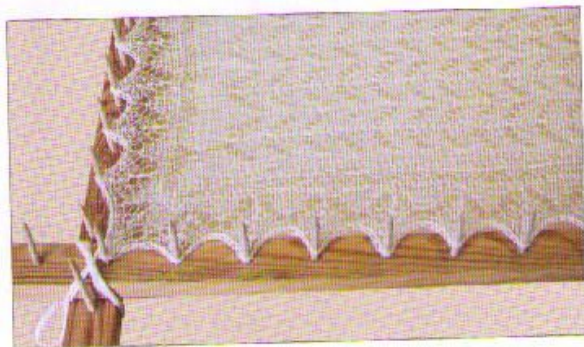
- Pärast äärepitsi külgeõblemist ja enne õmbluslõnga kinnitamist venita õmblus veel mõned korrad üle, et õmblus raamimisel ei katkeks.
- Kinnita mõlemad lõngaotsad paari pistega salli keskosa nurkadesse ja ära neid esialgu ära peida ega lõika.
- Õmble salli teisele küljele äärepits sama moodi.
- Õmble nurkadesse jäetud lõngaotste äärepitside otsad omavahel kokku.

Viimistlemine

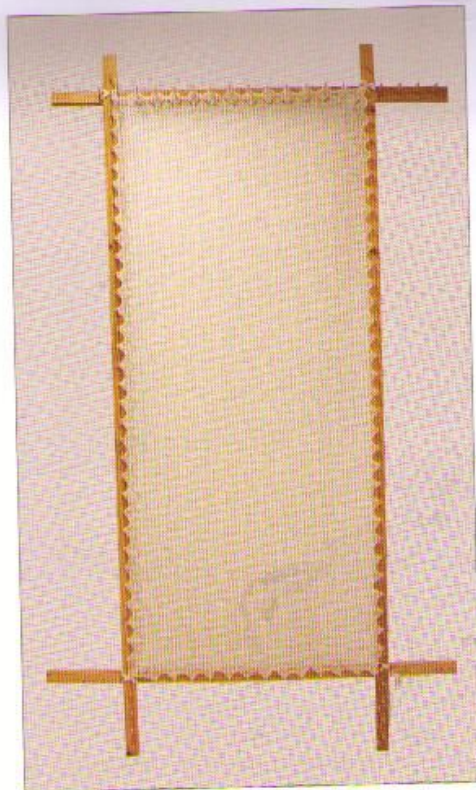
Sallil peidetakse õmblemisel jäänud lõngaotsad kas reljeefsesse äärde või õmblustesse.

Valmis sall pestakse käsitsi sooja villasele mõeldud pesuvahendi või seebi lahuses kergelt muljudes. Mitte vanutada ega väänata!

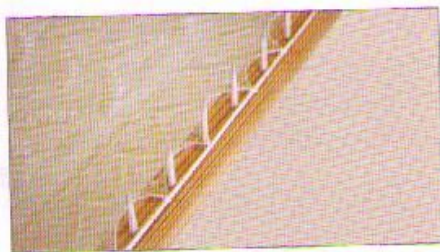
Haapsalu sall muutub tõeliselt ilusaks alles peale raamimist. Selleks pingutatakse pestud ja veel märg sall saki tippudest raamile. Salli raamimisel jälgi, et muster oleks otse.

Sall lastakse raamil kuivada.

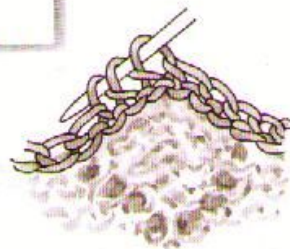

Meistri soovitus

Kui raami pulgad ei vasta salli sakkidele, võta appi varras, pista see läbi saki tippude ja aseta varras raami pulkade taha.

Pärast kuivamist korjatakse ääre pitsi kahekordsed loomissilmused veidi venitades vardale, et need muutuksid kohevamaks ja tekiks ilus aasaline serv.

Meistri soovitus

Korja kõik salli välisserva silmused 3-4 vardale kokku, niisuta neid natuke ja jäta kuivama. Pärast kuivamist eemalda vardad ja korrasta kõik sakid ükshaaval tipust ja vahetkohast tõmmates.

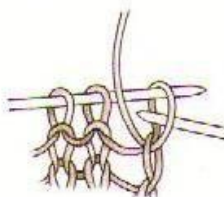
Kõige lõpuks pane Haapsalu sall mitmekorra kokku nii, et sakid satuksid kohakuti, ja jäta vähemalt päevaks raskuse (näiteks patjade) alla. Nii püsib sall paremini vormis.

Tingmärgid

Ääresilmus

Tõsta esimene silmus kudumata paremale vardale.

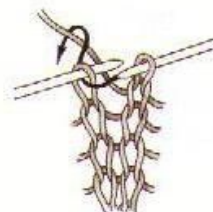

Edge stitch

Slip the first stitch to right-hand needle without working it.

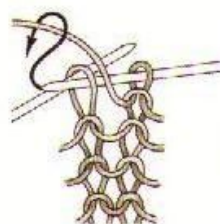
Parempidine silmus

Knit stitch (ks)

Pahempidine silmus

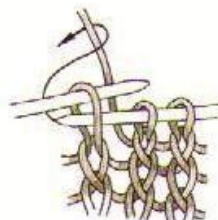

Purl stitch (ps)

Parempidine keerdsilmus

Pista parem varras läbi silmuse suunaga paremalt vasakule ja koo parempidi.

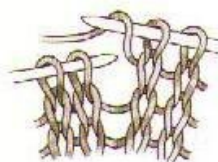
Twisted knit stitch (tk)

Insert right hand needle in back loop of left-hand needle from right to left and knit stitch.

Õhksilmus

Vota vardale lõngakeerd suunaga eest taha.

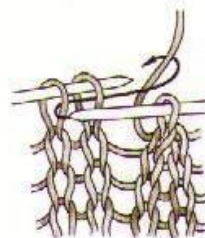
Yarn over (yo)

Bring yarn over right-hand needle from front to back.

Kaks silmust parempidi kokku kududa

Koo parempidine silmus korraga läbi kahe silmuse.

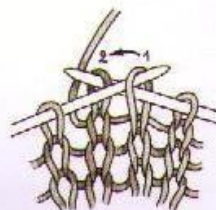
2 stitches together knitwise (k2tog)

Knit two stitches together.

Kaks silmust ületõstmisega kokku kududa

Tõsta esimene silmus parempidise võttega kudumata paremale vardale, teine silmus koo parempidi. Seejärel tõsta kudumata silmus vasaku vardaga kootud silmusest üle.

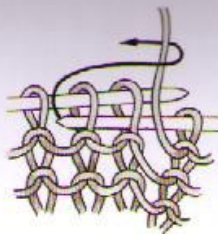

Knit 2 together by slipping (s1k2tog)

Slip first stitch knitwise to right-hand needle, knit next stitch, then pass slipped stitch over knit stitch to left-hand needle.

▲ Kaks silmust pahempidi kokku kududa

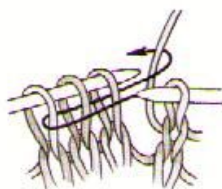
Koo pahempidine silmus korraga läbi kahe silmuse.

2 stitches together
purlwise (p2tog)
Purl two stitches together.

▲ Kolm silmust parempidi kokku kududa

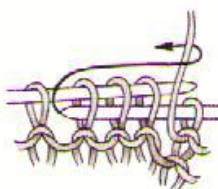
Koo parempidine silmus korraga läbi kolme silmuse.

3 stitches together
knitwise (k3tog)
Knit one stitch through
three stitches.

▲ Kolm silmust pahempidi kokku kududa

Koo pahempidine silmus korraga läbi kolme silmuse.

3 stitches together
purlwise (p3tog)
Purl one stitch through
three stitches.

∩ Kolm silmust parempidi ületõstmisega kokku kududa

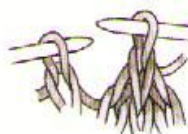
Tõsta esimene silmus parempidise võttega kudumata paremale vardale. Koo kaks järgmist silmust parempidi kokku ning tõsta kudumata silmus vasaku varda abil üle kokkukootud silmuste.

Slip 1 knit 2
Slip one stitch knitwise, knit
two stitches together, pass slipped
stitch over two stitches knit together.

▲ Kolm silmust kududa kokku nii, et keskmine silmus jääks pealmiseks

Tõsta kaks silmust paremale vardale nii, nagu hakkaksid neid parempidi kokku kuduma. Koo kolmas silmus parempidi ja tõsta kaks kudumata silmust üle kolmanda.

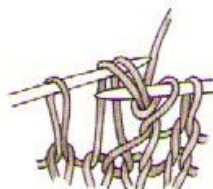

3 stitches together with
the middle one above
Slip two stitches knitwise, knit
next stitch and pass two slipped
stitches over third stitch.

Kahest silmusest kaks

Koo kahest parempidi kokku kootud silmusest välja üks parempidine silmus ja üks parempidine keerdsilmus.

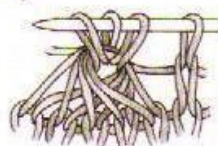

2 stitches from 2
Knit two stitches knitwise and
increase of it one knit stitch and
one twisted knit stitch.

3
3

Kolmest silmusest kolm (viiest viis)

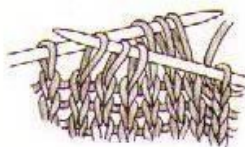
Koo kolm (viis) silmust parempidi kokku ja kasvata nendest kolm (viis) silmust – parempidised silmused vaheldumisi õhksilmustega

5
5

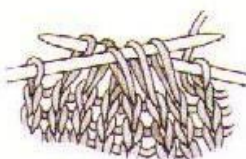
Palmik paremale

Vii kolm parempidist silmust kolme parempidise silmuse eest mööda suunaga vasakult paremale.

Palmik vasakule

Vii kolm parempidist silmust kolme parempidise silmuse eest mööda suunaga paremalt vasakule.

Nupp

Koo ühest silmusest välja 7 silmust (parempidine silmus, õhksilmus, parempidine silmus, õhksilmus...). Kui nupp on kasvatatud parempidisel real, siis pahempidisel real koo silmused pahempidi kokku. Kui nupp on kasvatatud pahempidisel real (tagasireal), siis järgmisel real koo kasvatatud silmused parempidise keerdsilmusega kokku.

3 stitches from 3

Knit three (five) stitches together and increase of them three (five) stitches – knit stitches alternately with yarn over.

Cable to the right

Carry three knit stitches past three knit stitches from left to right.

Cable to the left

Carry three knit stitches past three knit stitches from right to left.

Bobble

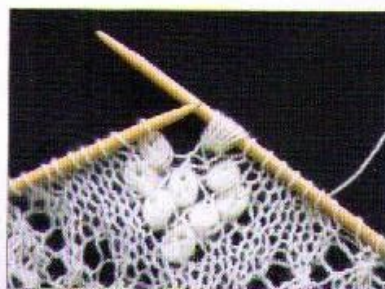
Knit 7 stitches out of one (knit, yarnover, knit, yarnover...).

If bobble is increased on right side row then purl stitches together on wrong side row.

If bobble is formed on wrong side row (backward row) then gather increased stitches together with twisted knit.

Meistri
soovitus

Ilusa nupu saamiseks venita nupusilmused ühtlaselt parasjagu pikaks. Nii on neid järgmisel real lihtsam keldu kududa.

*Haapsalu sall on minu jaoks
nagu Haapsalu ise - ilus, väike,
mõnusalt vanuaegne ning armsalt
väikekodanlik.*

Karin Rask

Koekirjad

Haapsalu rätide-sallide kudumise algusaastatel levisid mustrid käest-kätte, emalt-tüttele, naabrilt-naabrile. Tingmarke sel ajal kudujad ei tundnud ning kirjad olid kas peas või võeti eeskujuks valmis sall. Sallikirja õppimiseks on kasutatud ka vana salli harutamist. Mõtteid uuteks kirjadeks saadi peamiselt loodusest ja igapäevasest elust. Sellest ajast pärinevad lehekiri, rahakiri, hagakiri jne.

Hiljem olid rätikudujatel koekirjade näidised koondatud kitsale prooviribale. Ühel kudujal võis olla mitu sellist prooviriba. Neid laenati mustrite õppimiseks ka naabritele. Kehtinud nõude kohaselt pidi laenaja kuduma omalt poolt prooviribale otsa uue mustrinäidise. Oli ka mustreid, mis olid perekonna saladuseks ja mida pärandati ainult emalt tüttele.

Mustreid hakati kirja panema alles 1930. aastatel. Teadaolevalt peetakse esimeseks kirjade tingmärkidega ülesmärkijaks Haapsalu 1. algkooli käsitööõpetajat Matilde Mölli (1880-1942), mõnede andmete kohaselt aga juba tema ema Julie Valdmanni.

1967. aastal kudusid kõik "UKU" pitsikudujad kirjanäidiseid. Koos tingmärkidega ja seletustega läksid need Tallinnasse "UKU" mustrite albumisse, kust need levisid üle Eesti.

Aegade jooksul on välja kujunenud sallikirjade grupid. Iga grupi aluseks on üks ajalooline kiri, millest on tuletatud palju erinevaid uusi kirju (näiteks piibelehekirjad, lehekirjad, viljapeakirjad jt).

Omaette grupi moodustavad kirjad, mis on seotud kuulsatele isikutele kingitud rätide-sallidega (kuulsuste kirjad).

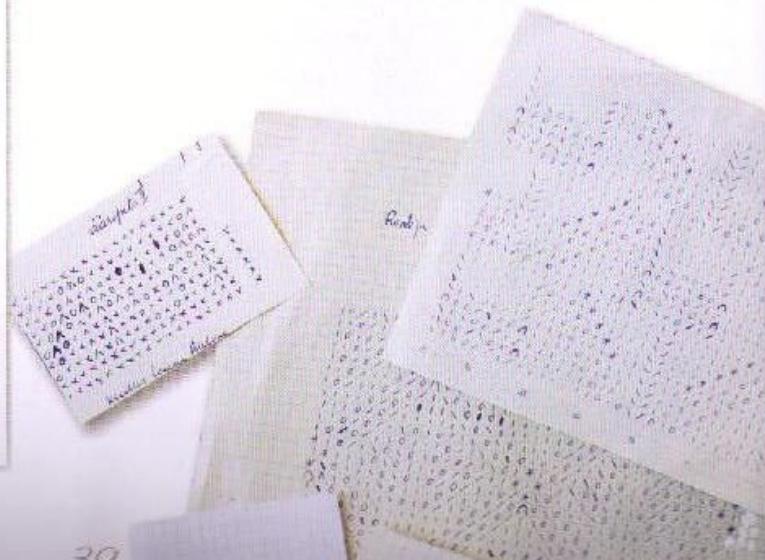
Raamatus olevad kirjad on kogutud praegustelt Haapsalu sallimeistritelt. Oma kirju lubasid lahkelt kasutada Linda Elgas, Maiva Dunkel, Saima Tee, Helga Rüütel, Aime Edasi, Laine Pöldme, Helmi Mändla, Viivi Palmiste, Miralda Piper, Aasa Jõelaid, Mall Kütt, Malle Jeremejeva ja Aime Saareleht. Need on aastatega kogunenud, muudetud ja täiendatud kirjad, sealhulgas on palju ka selliseid, mille esialgseid kudujaid ei teatagi täpselt.

ERMA 592:92 Haapsalu mustri-proovide riba aastast 1926. 162 cm pikkusel ribal on 40 pitskoelist mustrit. Eseme kinkis muuseumile rätikuduja Marie Aarjõe (sünd. 1901).

Koekirja näidised, millelt on näha mustrite tõeline ilu, kudusid raamatu jaoks:

Linda Elgas,	Malle Jeremejeva,
Maiva Dunkel,	Siiri Reimann,
Saima Tee,	Elgi Simulask,
Helga Rüütel,	Tiiu Kaus,
Aime Edasi,	Ruth Bormann,
Laine Pöldme,	Mirje Sims,
Silvi Saarlo,	Elfride Ohla,
Helmi Mändla,	Marta Kumari,
Viivi Palmiste,	Aive Ploom,
Miralda Piper,	Ly Härm,
Mall Kütt,	Aime Saareleht.

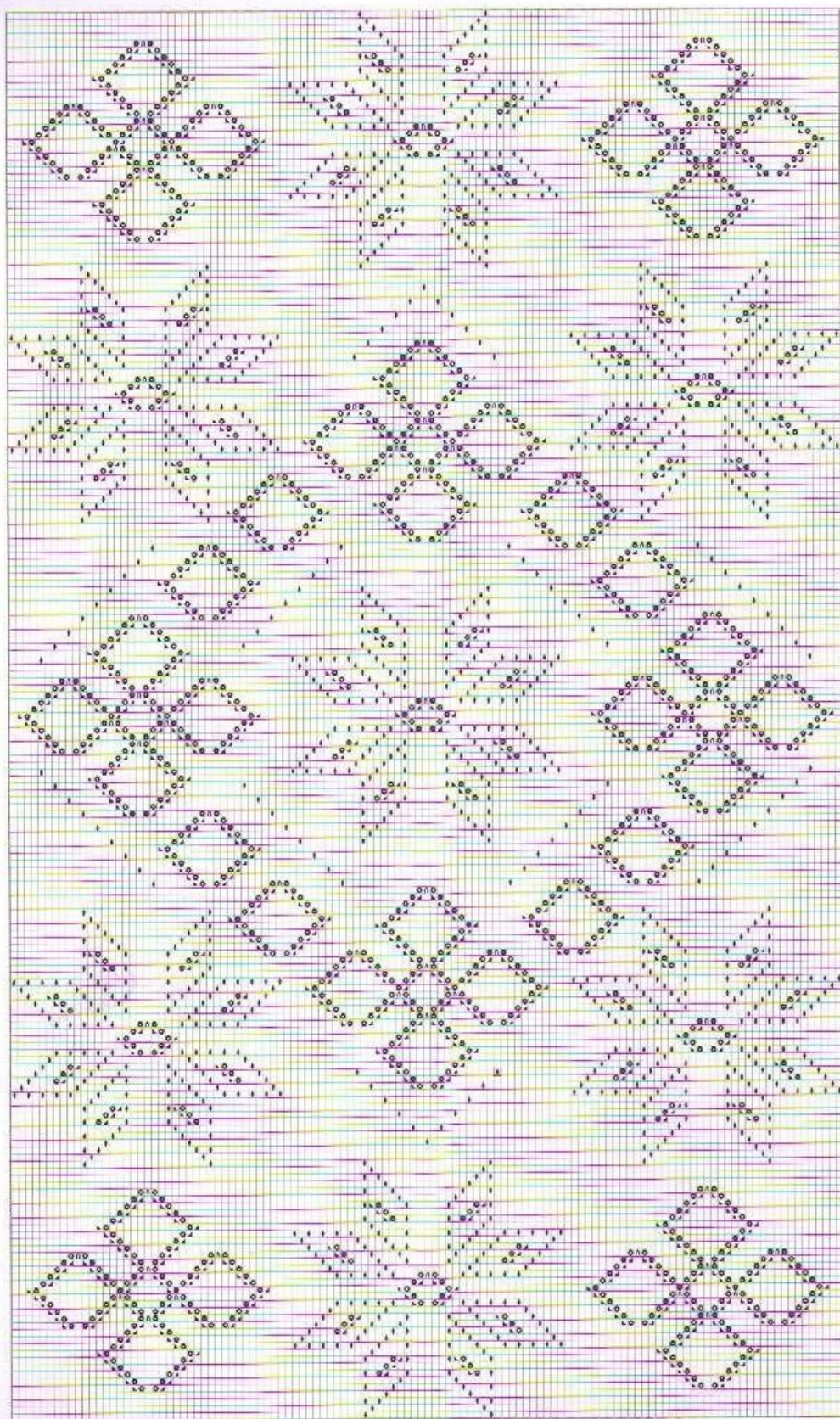

Tšaikovski pink Haapsalus.
Salli kudus Helga Rüütel.

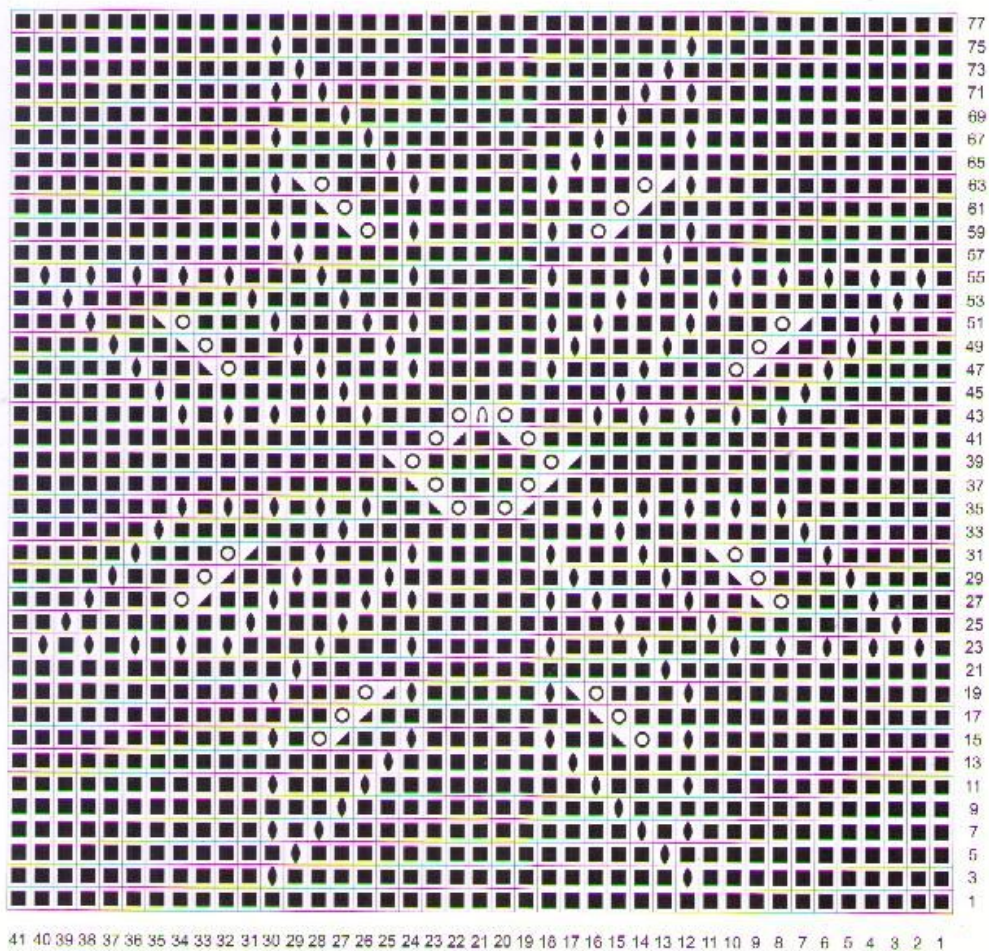
Kroonprintsikiiri

1932. aasta suvel külastas Eestit seoses Tartu Ülikooli 300. aastapäevaga Rootsi kroonprints ja tulevane kuningas Gustav VI Adolf ning peatus ka Eesti-rootslaste "pealinnas" Haapsalus. Linnapea Hans Alver andis kroonprintsile mälestusesemena üle Haapsalu rätiku. Rätiku kuduja oli Julie Valdmann. Mustri mõtles välja tema tütar Matilde Möll, kes oli Haapsalu algkooli käsitööõpetaja. Kõrgele külalisele kingitav rätt pidi olema eriline ja nii kasutas ta mustris kindakirju. See oli täiesti uus lähenemine, sest enne oli rättidesse kootud ikka seda, mida nähti looduses (lehekirjad, liblikakiri).

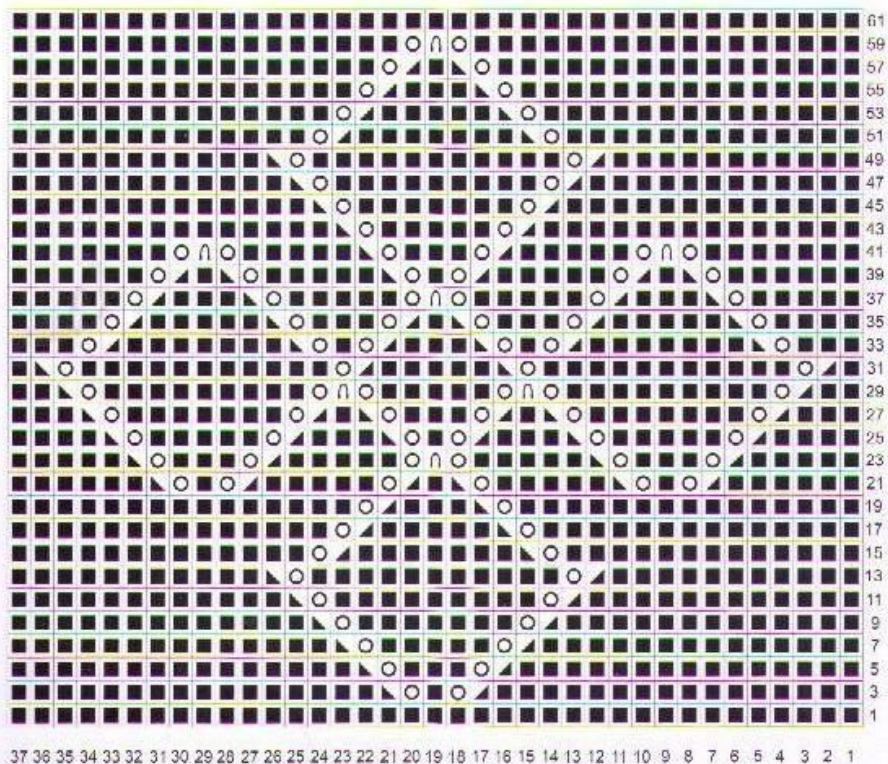

Kirjade paigutus sallil (salli motiivide koekirjad on järgmisel leheküljel)

Kroonprintsi salli motiiv 1

Kroonprintsii salli motiiv 2

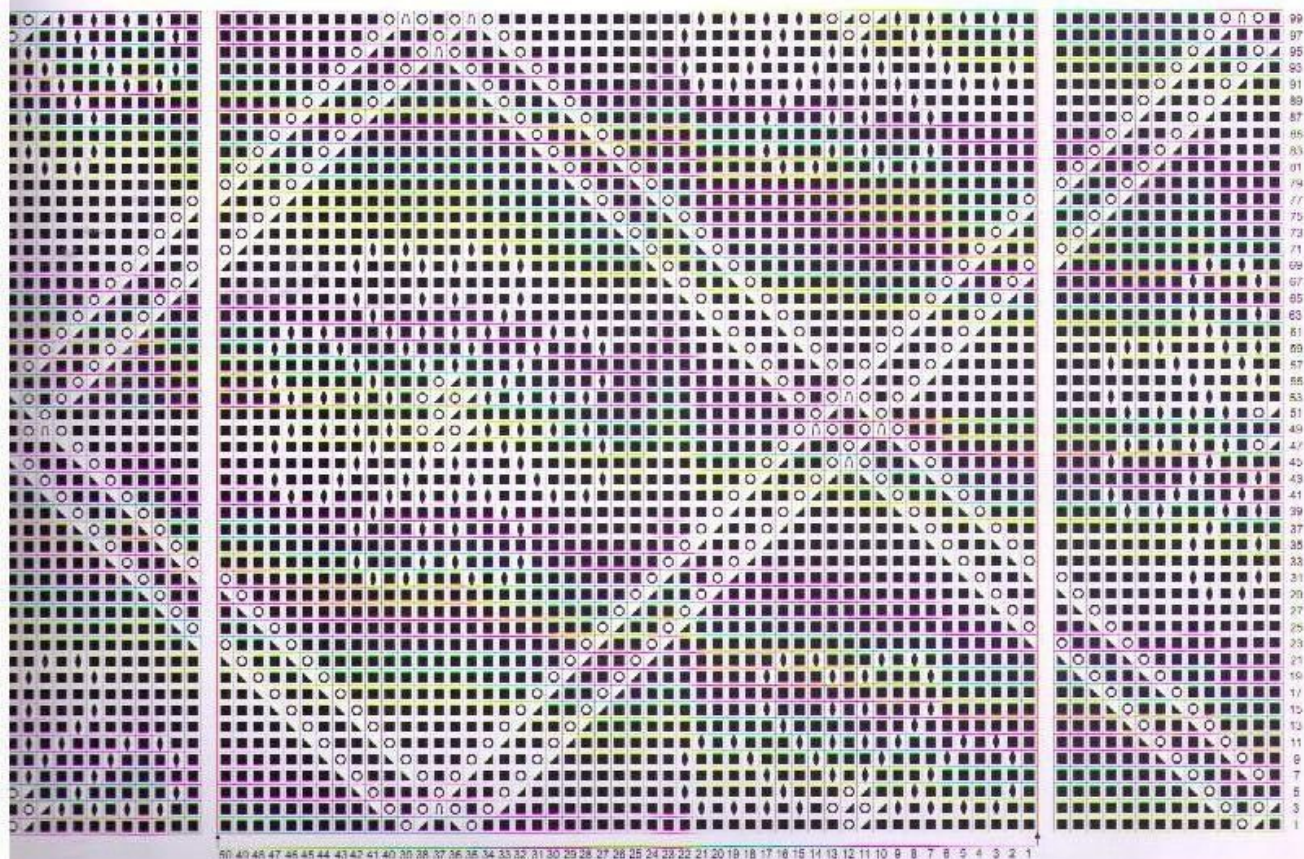
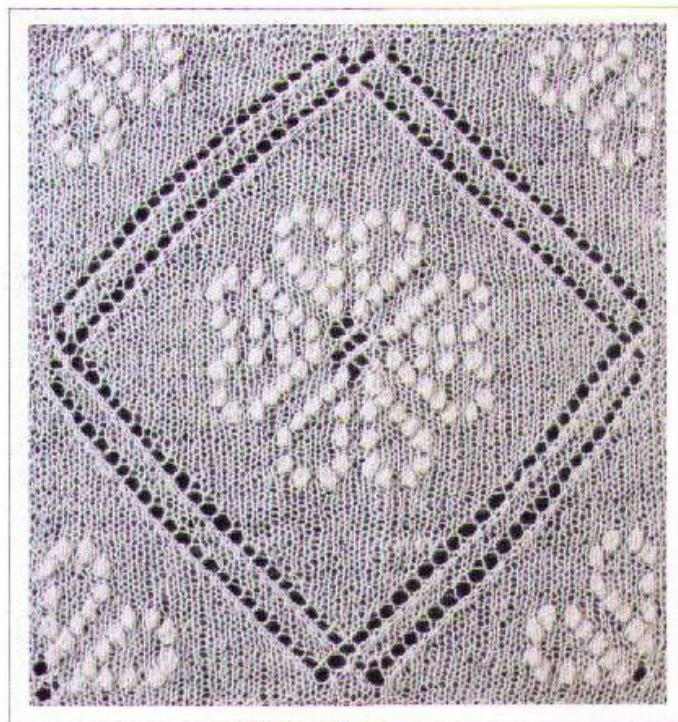

Päikesekell Haapsalus.
Salli kudus Viivi Palmiste.

Greta Garbo kirii

1936. aastal toimus New Yorgis suur kaubandusnäitus, kus Eesti poolt olid väljas ka Haapsalu rätid. Seoses sellega avanes hea võimalus teha teoks Haapsalu kudujate soov – kinkida uhke rätt legendaarsele filmidiivale Greta Garbole. Eesti Vabariigi peakonsuli Karl Kuusiku vahendusel anti USA-s clavale näitlejale üle südametega rätt. Sellest tulenebki südametega kirja nimi "Greta Garbo". Nii näitusel olnud rätid kui kingitus aitasid kaasa Haapsalu rätid tuntusele kogu maailmas. Kas aga täitus ka kudujate salajane lootus, et „jumalik Greta" ehk rätikut ka mõnes filmis kasutab, selle kohta paraku andmed puuduvad.

Greta Garbo kiri 1

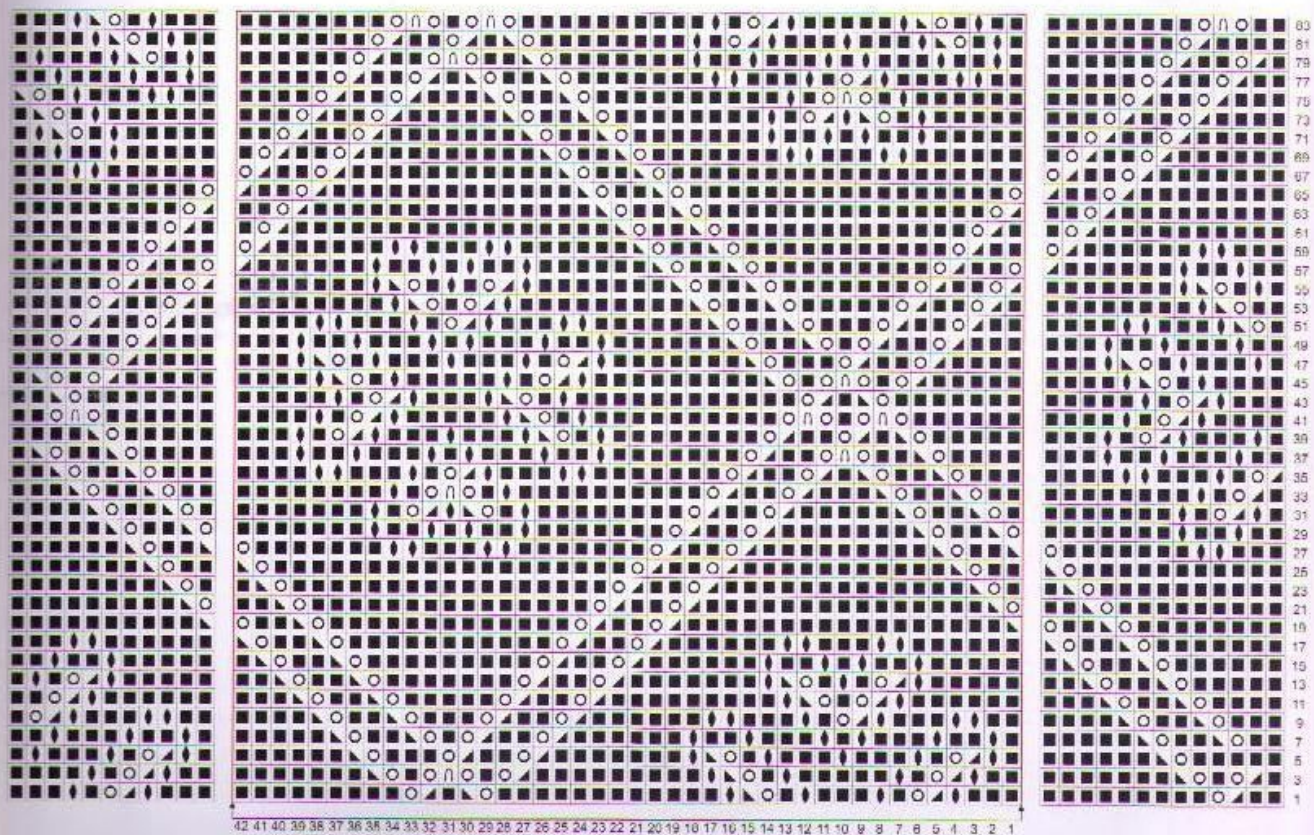
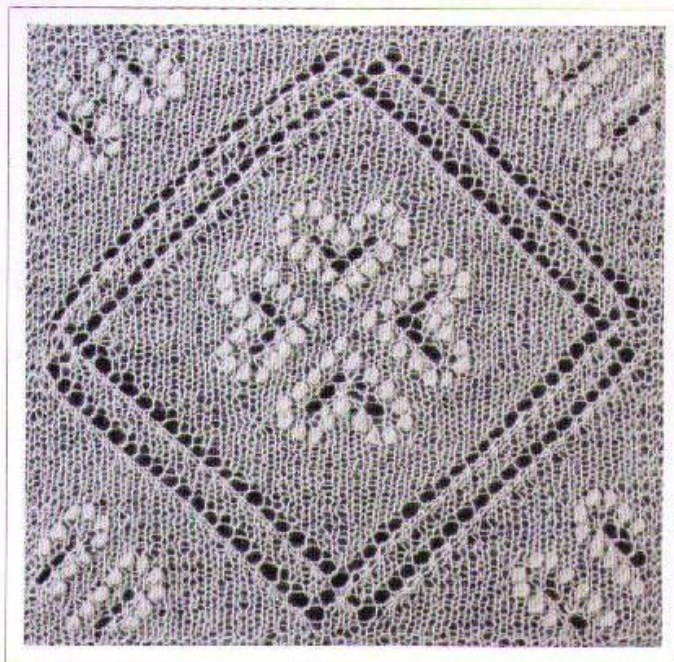

Haapsalu raudteejaam.
Salli kudus Miralda Piper.

Greta Garbo kiri?

Paljude kudujate lemmikuks saanud Greta Garbo kirja on aja jooksul ka natukene täiendatud.
Nii on praeguseks ajaks kasutusel peale algse kirja veel mitu erinevat Greta Garbo kirja.

Greta Garbo kiri 2

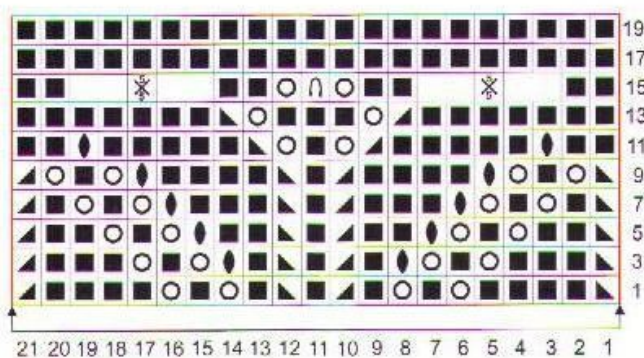
*Haapsalu piiskoplinnus.
Selle salli kudus Aasa Jõelaid.*

Silvia kiri

1992. a kevadel külastas Haapsalut Rootsi kuningas Carl XVI Gustav koos kuninganna Silviaga. Leiti, et kõige sobivam kingitus väarikatele külalistele on eriliselt kujundatud piibelehekirjaga Haapsalu sall. Salli kudus Helga Puusepp.

Salli kiri pärineb 70. aastate lõpust, kui UKU meistrid pidid oma toodangut uuendama ja piibelehekirja täiendati igal võimalikul moel. Neist ilusaim (Jõelaid, A., art.3932) valitigi kuningannale kinkimiseks. Nüüd tuntakse seda kirja Silvia kirjana, mille erinevad variandid on populaarseimad Haapsalu salli kirjad.

Silvia kiri

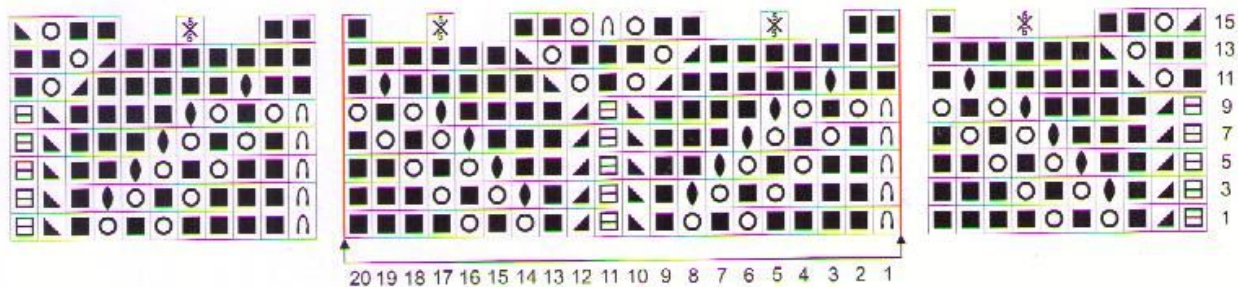

Silvia kiri on paljude arvates nii ilus, et kui tuli võimalus kinkida sall presidendiproua Helle Merile, otsustasid sallimeistrid kinkida just nimelt selle kirjaga salli.

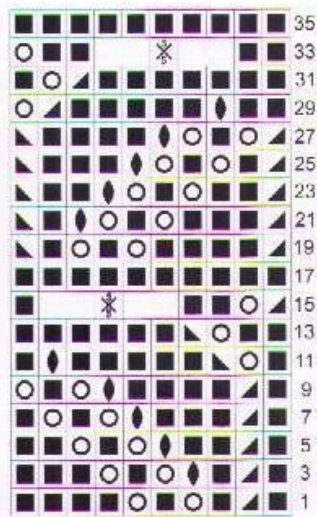
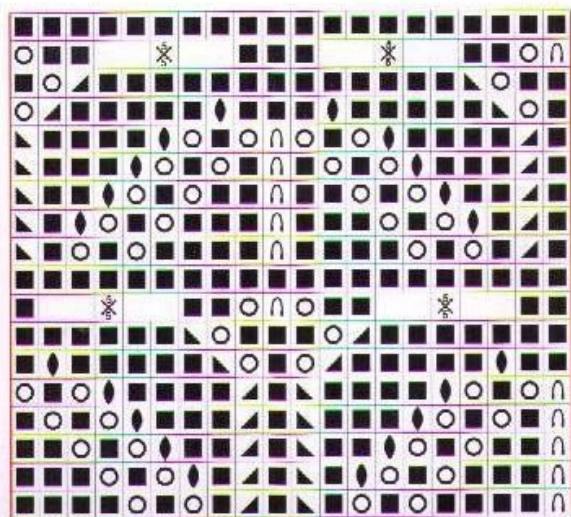
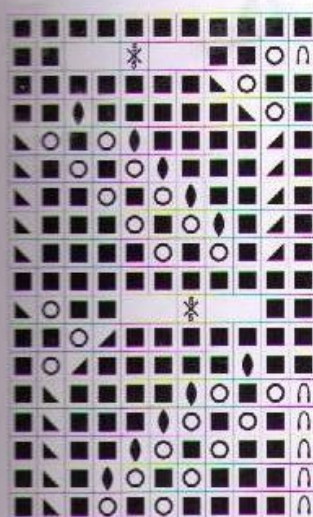
Salli andis proua Helle Merile üle Haapsalu käsitööseltsi juhataja Silvi Saarlo 29. juunil 1999. aastal presidendipaari vastuvõtul Kadrioru lossis.

Silvia kiri 2

Silvia kiri 3

20 19 18 17 16 15 14 13 12 11 10 9 8 7 6 5 4 3 2 1

35
33
31
29
27
25
23
21
19
17
15
13
11
9
7
5
3
1

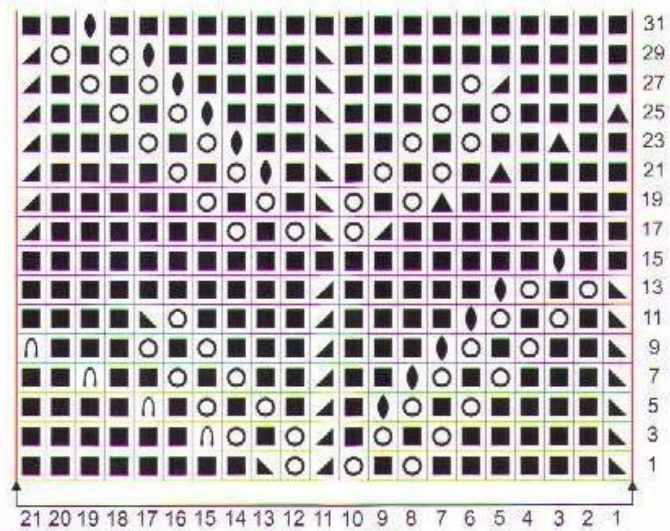
Selle salli kudus Helmi M.

Pr. Ingrid Rüütli kiri

2003. aasta augustis külastas Läänemaad toonane presidendipaar Arnold ja Ingrid Rüütel. Visiidi käigus tutvus pr. Ingrid Rüütel Haapsalus Ehte Käsitöö- ja Kunstikojaga. Käsitöömeistrid kinkisid presidendiprouale Miralda Piperi kootud lehega piibelehekirjas salli.

Salli kirja autoriks on "UKU" ajalooraamatus märgitud Ester Viilup. Nüüd on lehega piibelehekiri tuntud kui Ingrid Rüütli kiri.

Ingrid Rüütli kiri

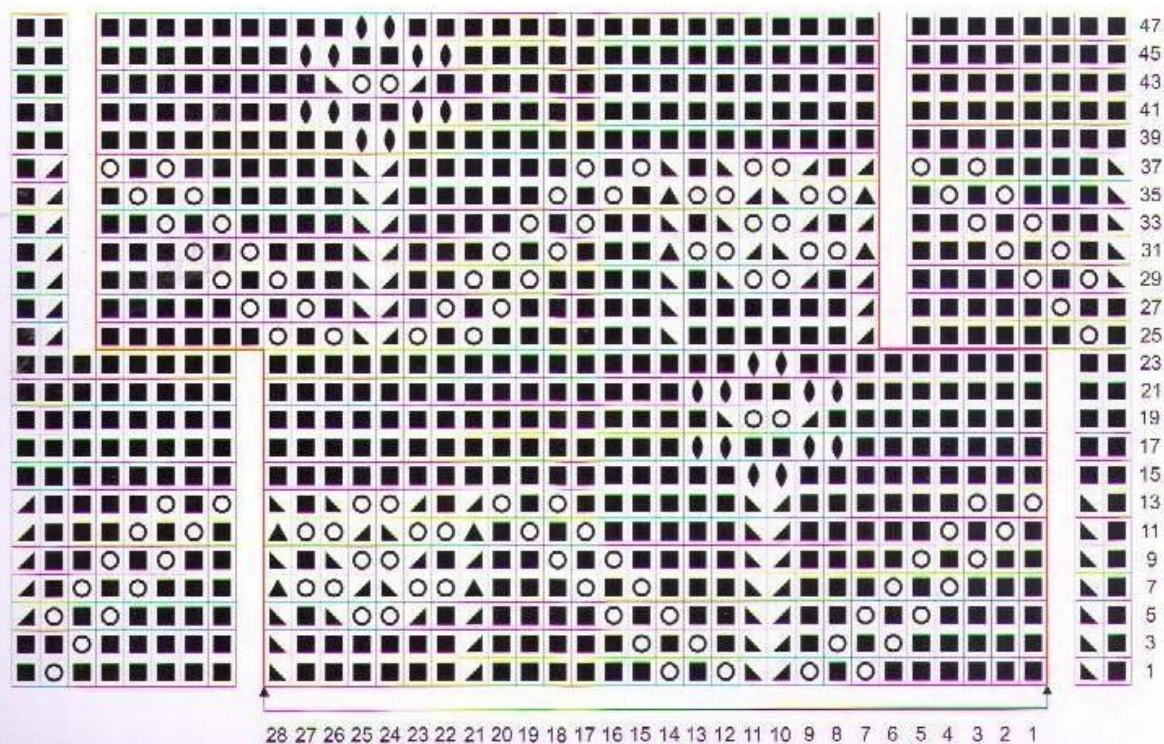
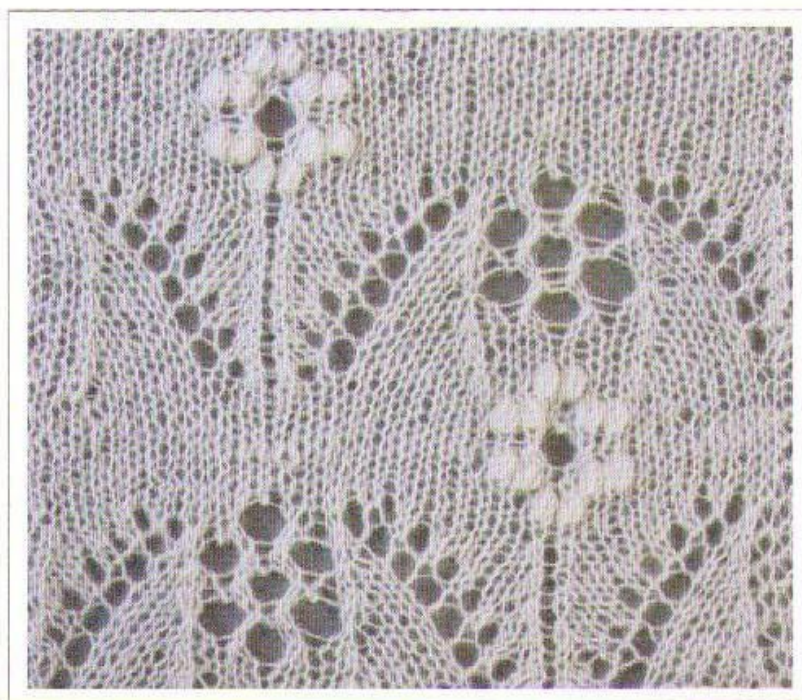

Salli kudus Helmi Mändla

Pr. Evelin Ilvese sall

Kui 2006. aastal valiti Eestis uueks presidendiks Toomas Hendrik Ilves, hakkasid Haapsalu Käsitööseltsi naised varakult nuputama, millise kirjaga salli Evelin Ilvesele kududa. Koige sobivamaks noorele presidendiprouale peeti lillekirjalist salli. Salli kudus valmis Helmi Mändla. Kui presidendipaar 2008. a Läänemaad külastas, antigi pr. Evelinile Haapsalus Müüriääre kohvikus üle lillemustriline sall.

Evelin Ilvese kiri

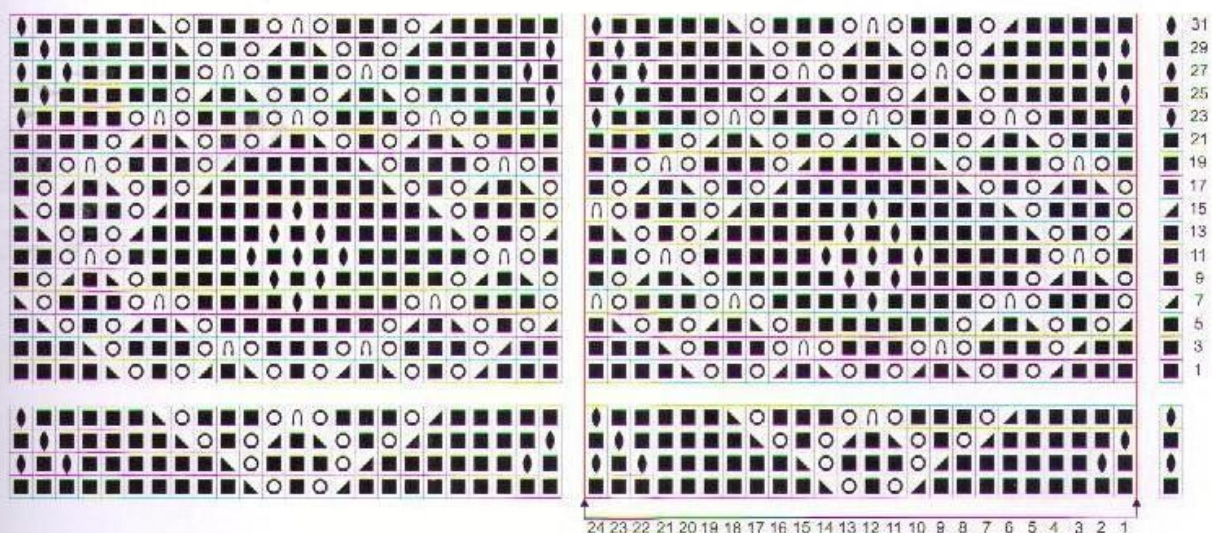
Haapsalu piiskopilinnus.
Salli kudus Aime Edasi,

Kuninganna Sofia sall

4. mail 2009. aastal saabusid esmakordselt Eestisse riigivisiidile Hispaania kuningas Juan Carlos I ja kuninganna Sofia. Presidendi kantselei tellis sallimeistritelt kuningannale kingituseks Haapsalu sall koekirjaga, mis ei oleks laialdaselt levinud. Vähetuntud kiri leiti "UKU" kroonikast ja selliseid salle kudus 70. aastatel Sinaida Sõer (1916-1980). Hispaania kuningannale kudus salli Aime Edasi.

Sofia kiri

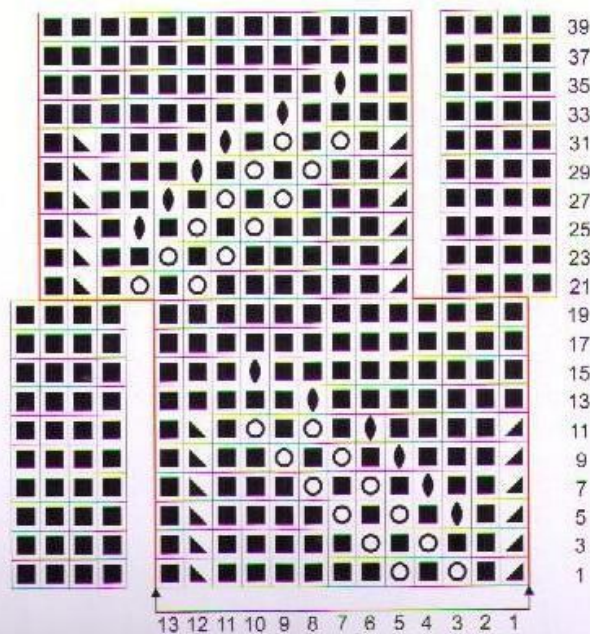
Kõik me oleme pärit oma lapsepõlvest
ja sünnikodu õhkõrnat mustriid saadavad
meid kogu elu !

Elle Kall

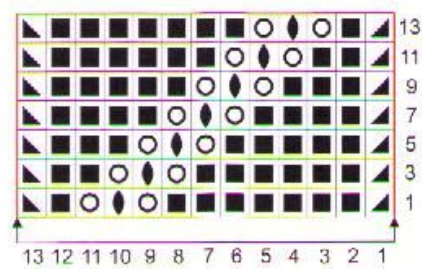
Piibelehekirjad

Piibelehekirju nimetatakse ka maikellukesekirjadeks. Üks suuremaid koekirjagruppe, mille teeb kudujate ja sal-
likandjate seas populaarseks nuppude rohkus. Lihtsast piibelehekirjast on tuletatud palju erinevaid koekirju.

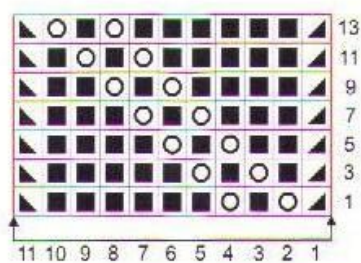
Pööratud piibelehekiri

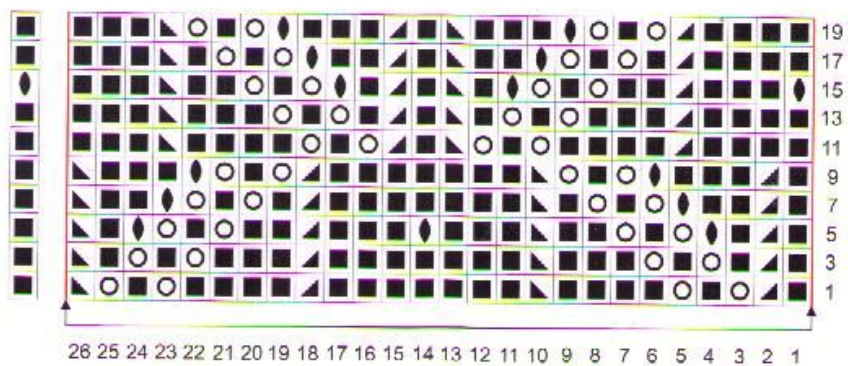
Piibelehekiri

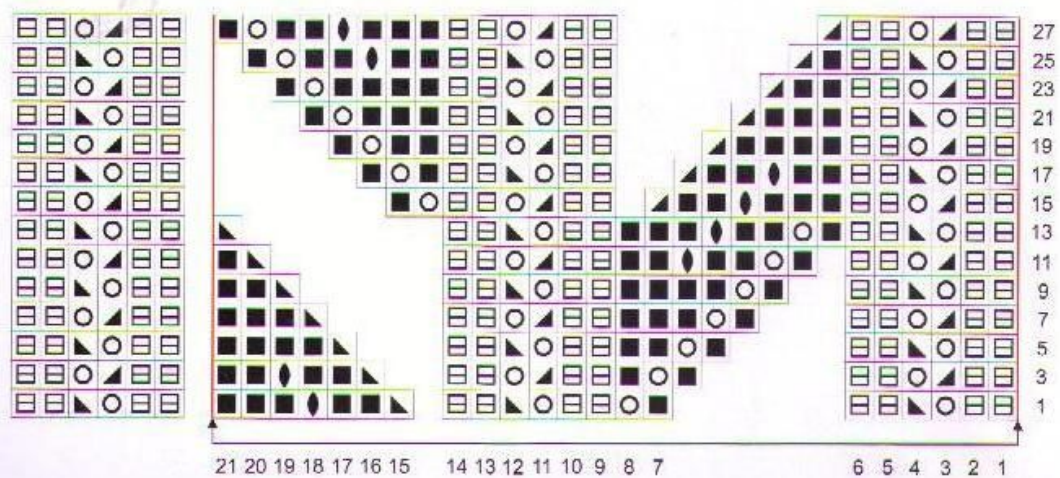
Õiteta piibelehekiri

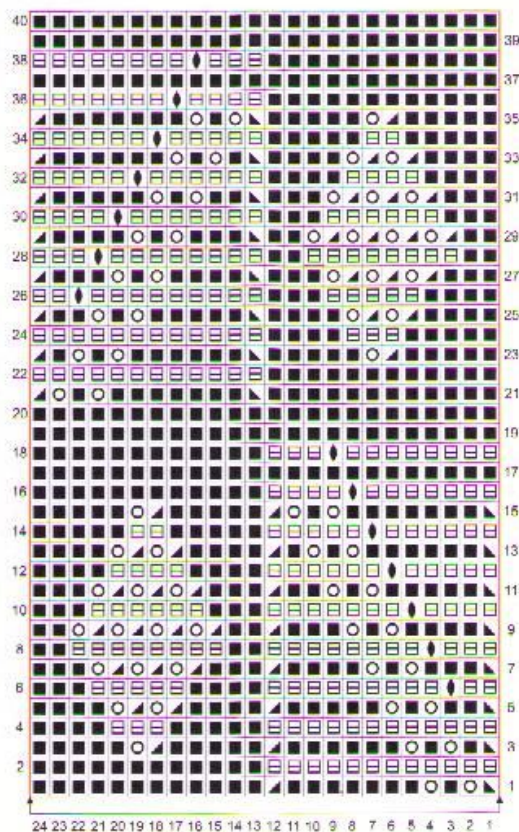
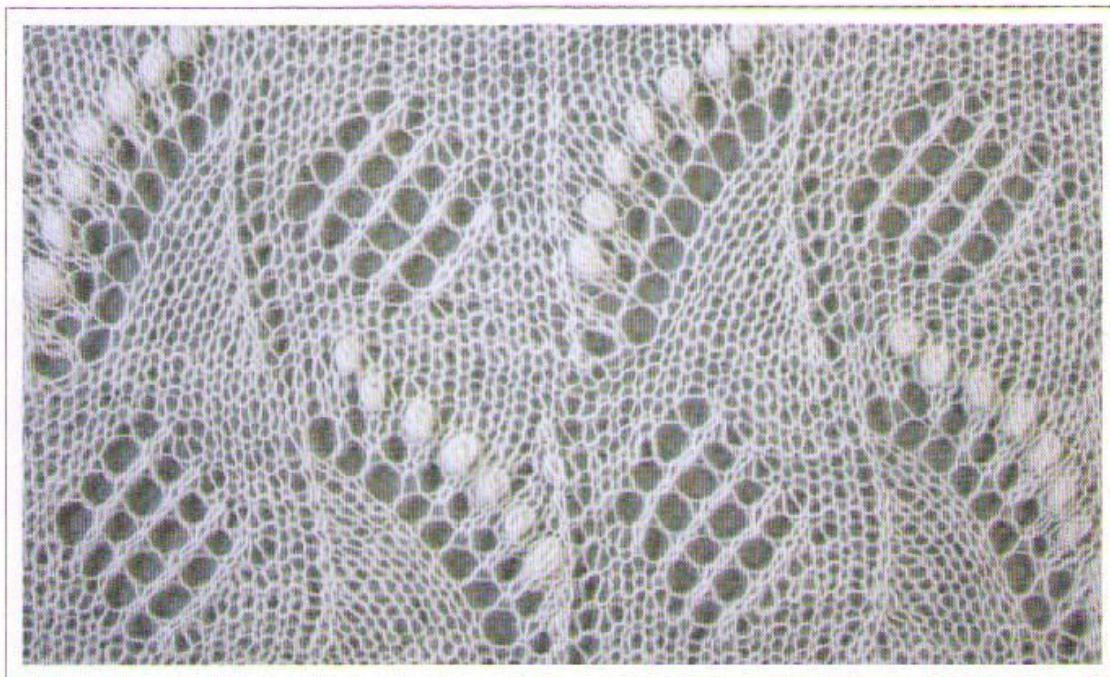
Metspiibelehekiri

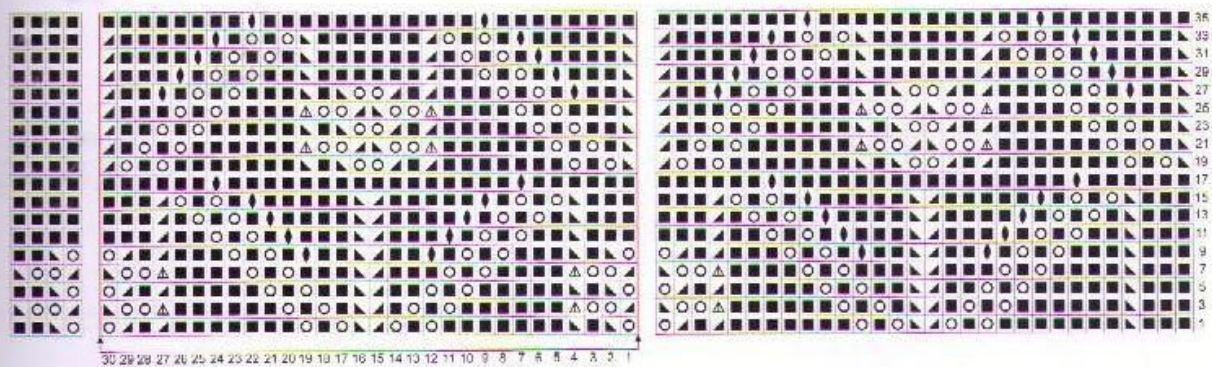
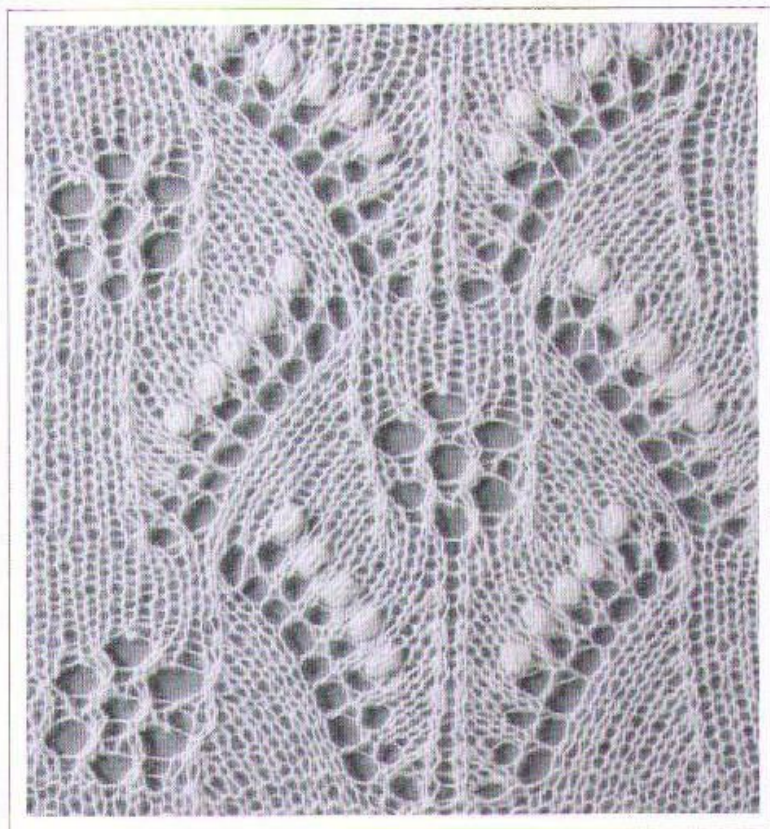
Piibelehekiri lehel

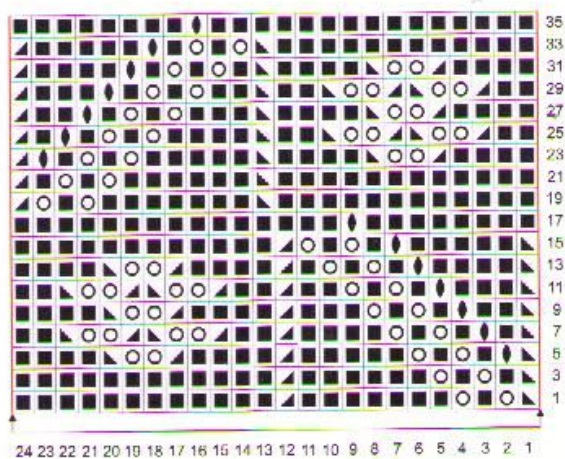
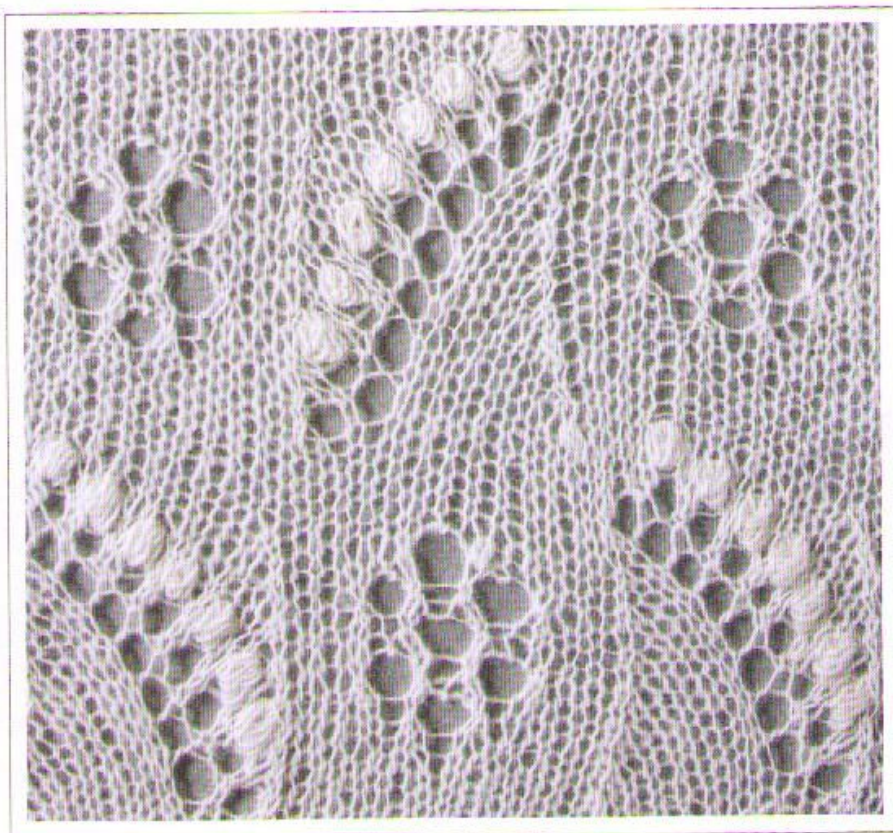
Kividega piibelehekiri

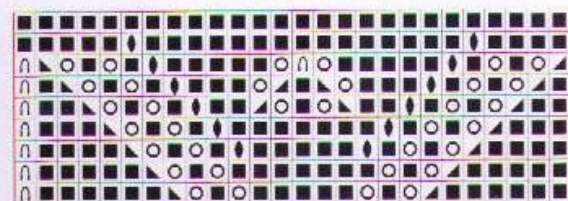
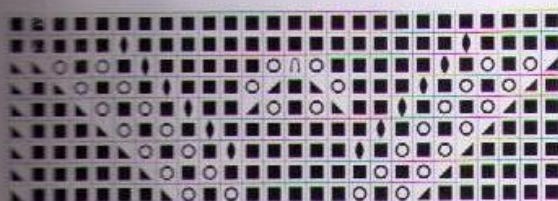
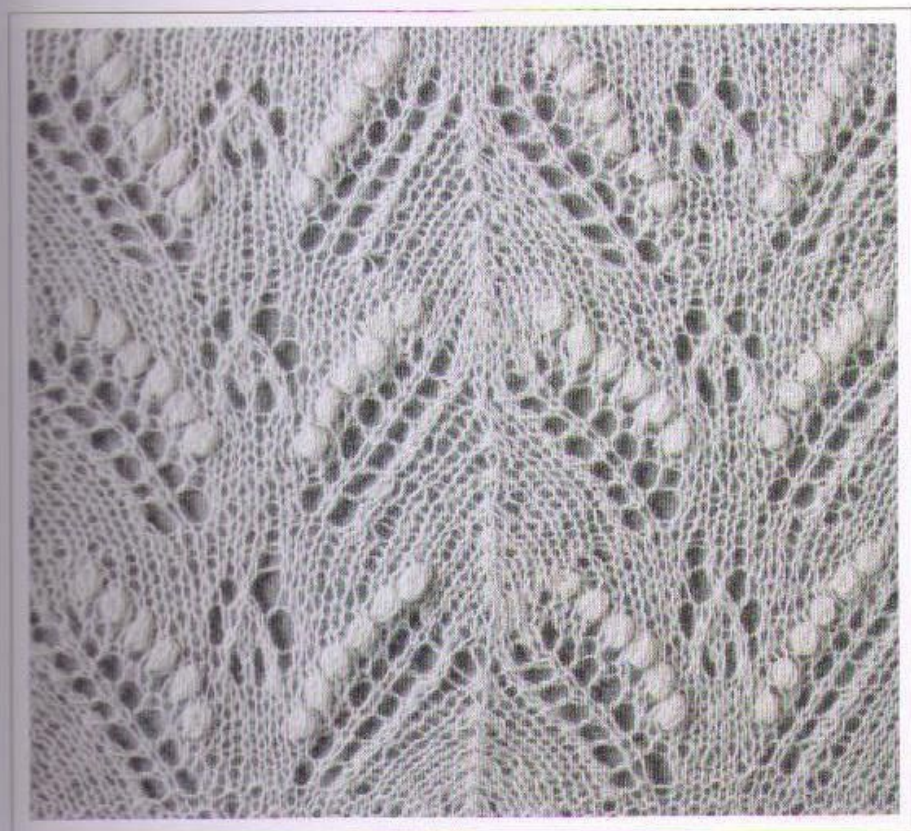
Lillega piibelehekiri 1

Lillega piibelehekiri 2

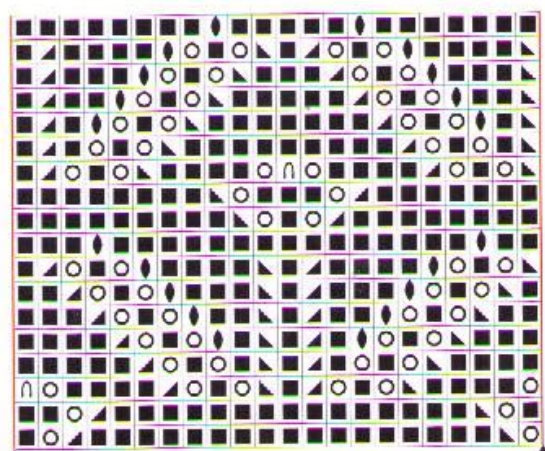
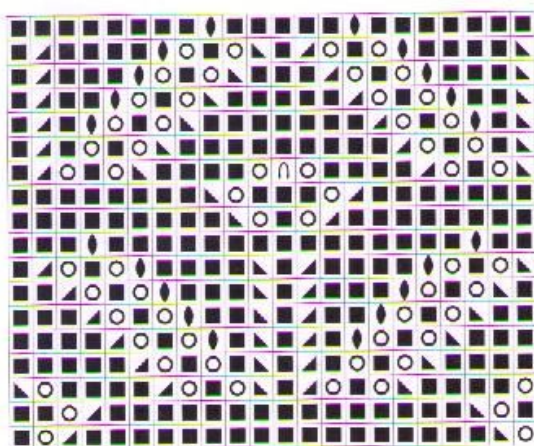
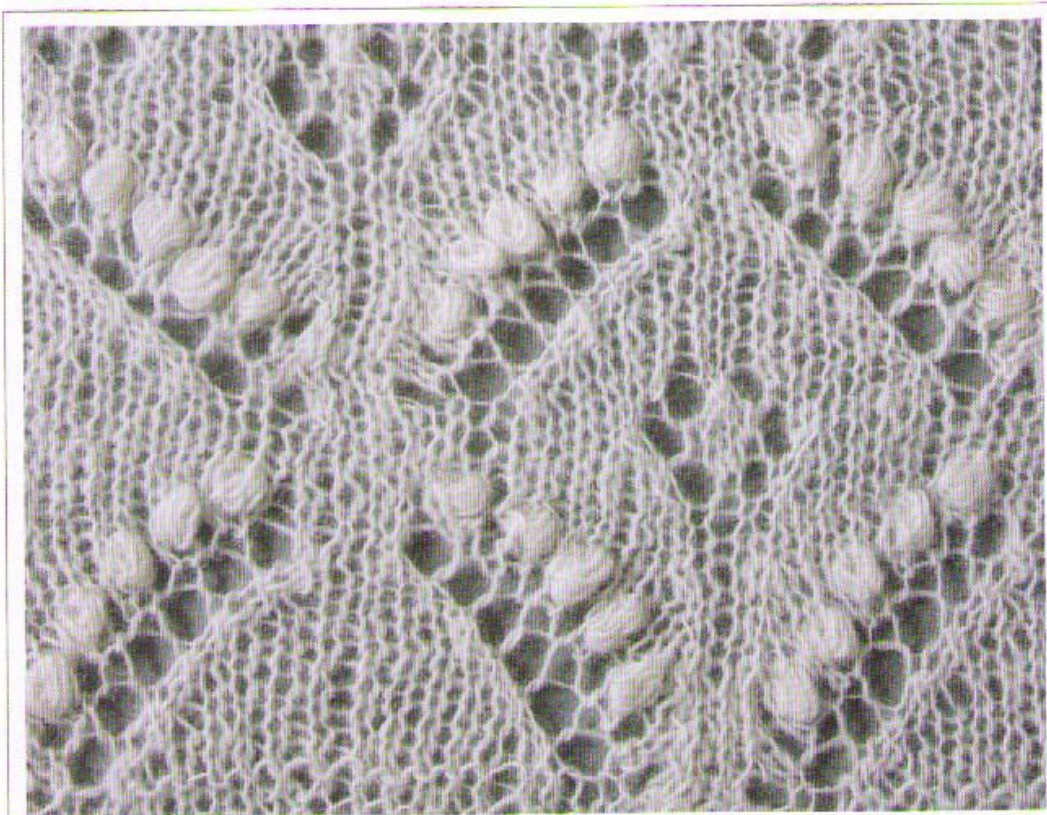

Lillega piibelehekiri 3

26 25 24 23 22 21 20 19 18 17 16 15 14 13 12 11 10 9 8 7 6 5 4 3 2 1

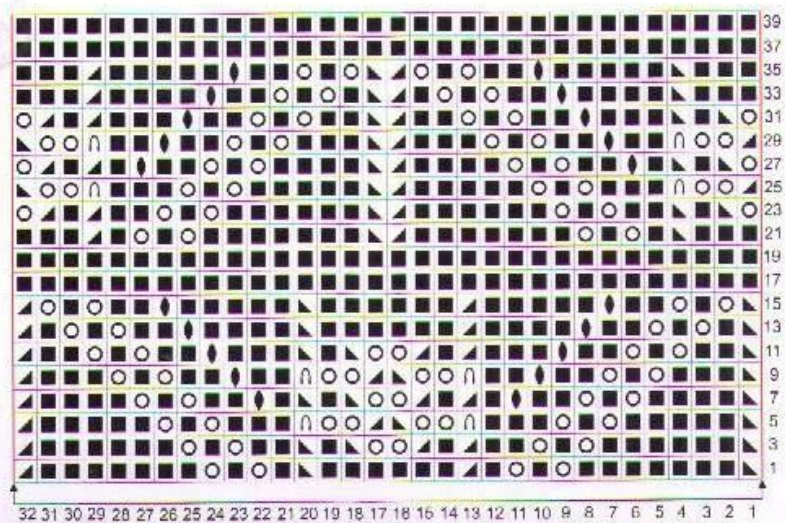
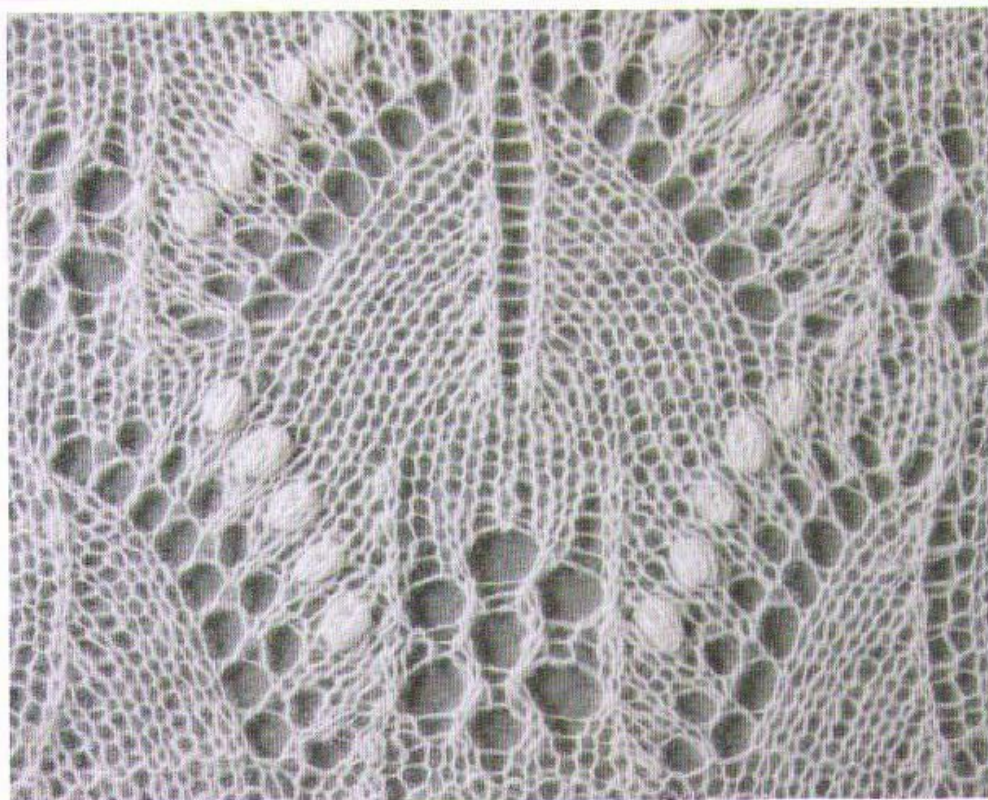
Lillega piibelehekiri 4

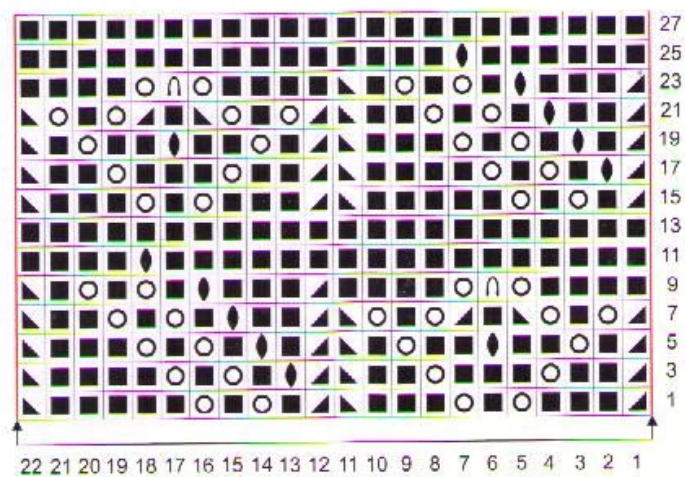
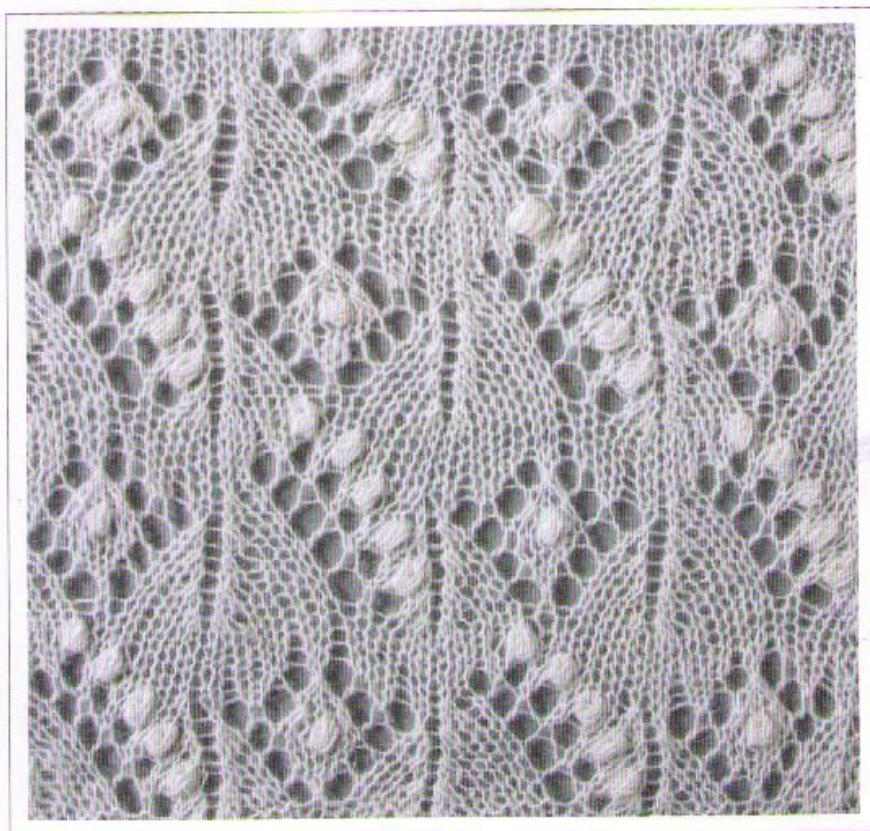
- 35
- 33
- 31
- 29
- 27
- 25
- 23
- 21
- 19
- 17
- 15
- 13
- 11
- 9
- 7
- 5
- 3
- 1

22 21 20 19 18 17 16 15 14 13 12 11 10 9 8 7 6 5 4 3 2 1

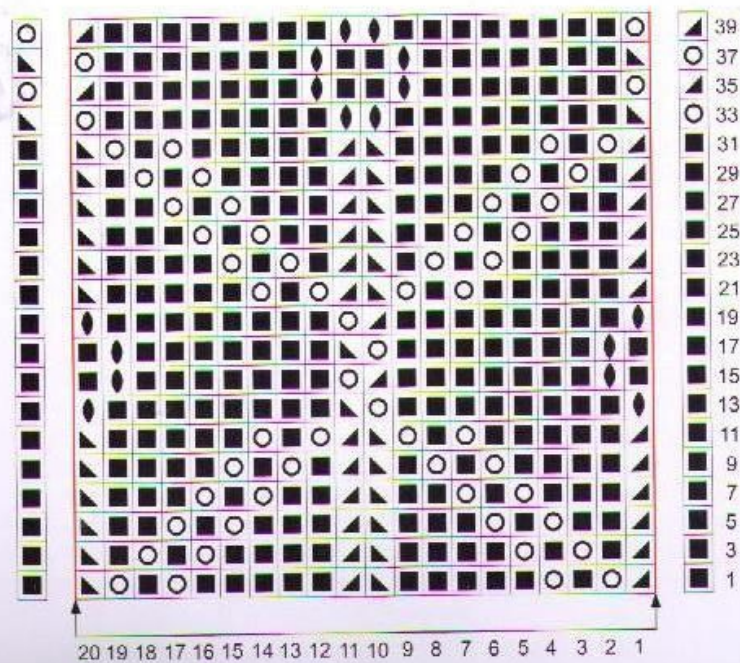
Lillega piibelehekiri 5

Tulbiga piibelehekiri

Lillega ebapiibelehekiri

*M*ul oli nii hea lapsepõlv
vanaema ja vanaisa juures Haapsalus.

Ilon Wikland

MINI VANAEMA
ILON WIKLANDI RAAMATUST